

FÜTÜVVETİN TÜRK ESNAF- ZANAATKÂR SİSTEMİNE ETKİLERİ

Nihat AKBIYIK¹

Özet

Zanaatkâr ve tüccar örgütlenmesini de içeren mesleki örgütlerin geçmişi hayli eskidir. Bizdeki esnaf örgütlenmesi, onun ideolojik tarafını oluşturan Fütüvvet ve onun Türk versiyonu olan Ahilik genellikle tarihçilerin konusunu teşkil etmiştir. Konuyu ele alan tarihçiler de eserlerinde çoğunlukla dini ve milli duyguların da etkisiyle Ahiliği kutsayarak âdeta ideal bir toplumsal yapıdan bahsetmişlerdir.

Disiplinler arası yaklaşımı esas alan bu çalışmada önce fütüvvet kavramını doğuran ekonomik, sosyal ve siyasal şartlar incelenmiştir. Daha sonra ise fütüvvetin İslam dünyasıyla birlikte Türklerde esnaf sistemini etkilemesi, batı uygulaması ile mukayese edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: fütüvvet, ahilik, esnaf birliği, zanaatkâr

Giriş

Türkiye’de toplumsal tarih yazımıyla ilgili çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Bu zorlukların başında toplumsal tarihle ilgili birinci dereceden kaynakların hem sayıca hem de içerik olarak yetersizliği gelmektedir. Ekonomik ve sosyal hayatımızın temel unsurlarından olan ahilik için de bu durum geçerlidir. Devletin resmi kayıtları dışında konuyla ilgili kaynakların çoğu menakıpname adı verilen kitaplarıdır. Menakıp kitaplarındaki rivayet ve nakiller çoğunlukla birbirini tutmayan, ilmi değeri olmayan, efsane nitelikte malumatlardır.

İkinci zorluk Osmanlı tarihçilerinden günümüze kadar bu konuda kalem oynatanların konuya yaklaşım biçimlerinden kaynaklanan

1 İnönü Üniversitesi, nihat.akbiyik@inonu.edu.tr

problemlerdir. Osmanlı tarihçileri genellikle tarihi yalnızca sultan ve padişahların hayatını anlatan bakış açısına sahiptirler. Vakanüvis olarak adlandırılan bu tarihçiler aynı zamanda seçkin sınıfa mensuplardı. Bunların anlayışına göre tarihi büyük adamlar yapar, tarihçiler de yazar. Çarşı pazardaki, tarladaki sıradan insanların tarihte yerleri yoktur. Böyle olunca tarih, padişah ve sultanların fetihlerini anlatan kronolojik bir anlatıma dönüşmüştür. Üstelik bu yazılanlar çoğu zaman bir menkıbe ve destan üslubuna sahiptir. Hatta Hakan Erdem'e göre Selçuklu ve Osmanlı vakanüvisleri kendi dönemleri hakkında bile bilgi vermezler. Tursun Fakih örneğinde olduğu gibi gerçek ve uydurulmuş rivayetleri yazarlar (Erdem, 2018). Yine ilk dönem tarihçilerinden Yazıcızade, İbn Bibi'nin Selçuklu resmi görüşünü yansıtan rivayetine dayanarak Babailer harici olarak görürken; Oruç Beğ, İbn. Kemal gibi tarihçiler Aşıkpaşazade'nin dedesi olan Elvan Çelebi kaynaklı olarak Babailere yapılan zulüm olarak değerlendirmiştir (Erdem, 2019).

Üçüncü sıkıntı Batılı tarihçilerin konuya bakış açısıdır. İstisnalar dışında Batılı Şarkiyatçı tarihçiler genelde Doğu-İslam tarihini, özelde ise Türk tarihini oryantalist bir gözle “*Bin Bir Gece Masalları*” çerçevesinde görmüşlerdir. İlave olarak günümüz batılı sosyal bilimciler de bugünkü bilimsel gelişme ve ekonomik refahın doğurduğu egemenliğin sonucu olarak tarihi çağları, kendi gerçekleri ve tarihlerini merkeze alarak evrensel doğrular olarak dayatmaktadır. Böylece Selçuklu ve Osmanlı esnaf teşkilat yapısını Arap ve Bizans uygulamasının basit bir taklidi olarak görmektedir. Herbert Adams Gibbons bu görüşü en pervasız bir şekilde dillendirenlerdendir. Gibbons 20. Yüzyıl başlarında Türkiye’de görevlendirilmiş, 1909 Ermeni olayları sırasında Tarsus Amerikan Kolejinde bulunmuştur. 1916 yılında “The Foundation Of The Ottoman Empire a History of The Osmania’s Up To Death Of Bayezid I (1300-1403), New York, The Century Co, 1916” adlı eseri yazan Gibbons’a göre Osmanlı devletini yaratmak göçebe bir topluluğun harcı değildir. Osmanlı devleti Anadolu’daki Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırılmasıyla ortaya çıkan yeni bir ırkın eseridir. Diğer bir ifadeyle Osmanlı Bizans’ın isim değiştirmiş bir şeklidir (Kiras, 2017).

Bu yaklaşım günümüzde Francis Fukuyama' nın "Tarihin Sonu" ve "Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" teziyle devam etmektedir. Oysa Sabri Ülgener'e göre her medeniyetin orta ve yeniçağı aynı zaman diliminde gerçekleşmez. Evrensel bir mukayese için genel geçer ekonomik ve sosyal kriterler yoktur (Ülgener, 1981: 23-24).

Günümüz Türk tarihçi ve sosyal bilimcilerinin konuya yaklaşımları arasında da sahip oldukları ideolojik bakış açısına dayalı olarak ciddi çelişkiler vardır. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlayan bu farklılık 1960'larda yaşanan ideolojik çalkantılarla daha da derinleşmiştir.

Türk tarihçi ve sosyal bilimcileri arasında fütüvvetle ilgili ilmi çalışmalar Mehmet Fuat Köprülü'nün 1918 yılında yazdığı "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" kitabıyla başlar. Köprülü yazdığı bu kitapla içinde yaşadığı dönemin şartları gereği bir Türk İslam'ı yaratmak amacıyla ahilik ve ekonomik ve sosyal tarih yazımının öncüsü olmuştur. Bu eser, takip eden dönemde yazılanları ciddi şekilde etkilemiştir. Aslında toplumsal düşünceyi ve hayatı Türkleştirme çabalarının başlangıcı ittihatçılara dayandırılabilir. Yusuf Akçura "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesiyle ilk defa etnik temele dayalı bir Türk millet ve devlet kavramını ortaya atan kişidir. Cumhuriyet döneminde ise bu fikir fiiliyata dönüşmüştür (Berktaş, 1995: 40). Kemalist sol düşünürler de resmi görüşe paralel olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemine ilişkin kurumlara ön yargılı olumsuz bir yaklaşıma sahiptir.

Buna mukabil milliyetçi ve İslamcı kesim de tarihi olayları kendi inanç ve düşünce eksenlerine göre ahiliği kutsayan bir tavır geliştirmişlerdir. Milliyetçi-muhafazakâr perspektiften konuya bakanlara göre ahi kelimesi eski Türkçedeki "akı" dan gelir. Ahilik özbeöz Türklere has bir kurumdur. Ahiliğin etkili olduğu dönemler Türk esnaf ve zanaatkârının altın yıllarıdır, Asr-ı saadetidir. Bu görüş 1980 sonrasında devlet tarafından da benimsenmiş olduğundan son zamanlarda her yıl kutlanan Ahilik Haftalarında hamasi tarafı ağır basan birbirinin kopyası programlar yapılır. Bu programlarda Ahiliğin felsefesi olan fütüvvet konusunda da efsane ve hurafeye dayalı nutukların ötesine geçilmez.

Buna karşılık Marksist yaklaşım sahiplerine göre Hacı Bektaş devrimci bir liderdir. Osmanlı vakanüvislerine göre sapıtmış bir şeyh olan Şeyh Bedrettin de (1359-1420) emperyalizme karşı isyan eden devrimci sosyalistlerin lideridir. Ahmed Güner Sayar'a göre Şeyh Bedrettin'in devrimci sosyalist olarak tanınması Nazım Hikmet'le başlar. Nazım Ceneviz kökenli Bizanslı tarihçi Dukas'ın yazdıklarından Bedrettin'in köylü sosyalizminin kurucusu olduğu sonucunu çıkarır. Türk sosyalistleri bu görüşü yıllarca sorgulamadan mutlak doğru olarak dillendirirler. Oysa Ahmet Güner Sayar'a göre Şeyh Bedrettin Sünni ulemadan olup Yıldırım Beyazıt sonrası fetret döneminde Musa Çelebi'nin kazaskeridir. Bir İslam hukukçusu olarak bireyin hürriyetinin (mülk edinme hürriyeti dâhil) bir hak olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla köylü sosyalizminin teorisyeni değil, tam tersine Osmanlı'nın devletçi anlayışına karşı tarımda özel mülkiyeti savunan bir Sünni hukukçu ve tasavvufçudur. Komünist fikirler ne eserinde ne kendinde yoktur. Devrimci değil, reformisttir. Mehmet Çelebi tarafından İznik'e mecburi iskâna gönderilir. Oradan Balkanlara geçer. Yakalanır ve Deliorman'da mahkeme edilerek Serez'de idam edilir. Aynı dönemde kimilerine göre halifesi olan Börklüce Mustafa etrafına topladığı yaklaşık 5000 köylüyle Karaburun'da başlattığı isyan, akabinde diğer halifesi Torlak Kemal'in başlattığı isyan da bastırılır (Sayar, 2018: 276-316)

Özetle ifade edilen bu görüşlerin ışığında şunu söylemek mümkündür. Türk ve İslam dünyasının toplumsal hayatında önemli bir yere sahip Türk Fütüvveti olan Ahilikle ilgili içerde ve dışarda yazılıp çizilenlerin hem geçmişi yenidir hem de yazarların bakış açısına göre büyük ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum doğal olarak tarihi bir inanç alanına çevirmektedir.

1. Temel Kavramlar

Fütüvvet, sözlük anlamı olarak kerem, seha, cömertlik anlamlarına gelir. Buradan hareketle Allah için nefesine hasım olmak, herkese karşı insaf göstermek, kimseden insaf istememektir. Kudreti varken affetmek,

hiddetli iken hilmiyet göstermek, düşmana karşı hayırhahlık göstermek, ihtiyacı varken başkasını nefesine tercih etmektir (Ergin, 2017:58) İslam tarihinde ise özellikle esnaf teşkilatının zihniyetini oluşturan tasavvufi/siyasi akıma verilen isimdir. Tasavvufta fütüvvet kavramına kahramanlık, yiğitlik, cesaret, mertlik, iyilik, yardım, insan severlik, fedakârlık, diğerkâmlık, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi anlamlar yüklenir. Başka bir tanıma göre fütüvvet kişinin hasmının olmaması, herkesle iyi geçinmesi ve barışık olması, sofrasında yemek yiyen müminle kâfir arasında ayırım gözetmemesidir. Dilenci veya yardım isteyenine geldiğini görünce kaçmamaktır. İnsanlara eziyet etmekten kaçınıp bol bol ikramda bulunmaktır. Köpeklerin bile doyurulup, karıncanın dahi incitilmemesidir. Başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden üstün tutmaktır. Kısaca güzel ahlak, terbiye ve nezakettir. Fütüvvet başlı başına bir tarikat olmayıp Sünni ya da Şii bütün ekollere sinmiş bir anlayış ve delikanlılar birliğidir (Ocak, 2016: 126). Bu birlik çok defa dışarıya kapalı bir yapı özelliği gösterir. Bundan dolayı bazı Batılı otoritelere göre İslam şövalyesi olarak adlandırılmıştır. Hatta bazı görüşlere göre batıdaki şövalyelik ve masonluk örgütleri ilhamını Haçlı Seferleri sırasında İslam dünyasındaki uygulamalardan almıştır. Bundan dolayı Osmanlı tarihiyle ilgili kitap yazan tarihçi Hammer'de fütüvveti İslam şövalyeliği diye nitelemektedir (Barkan, 2015: 5-37).

Görüldüğü gibi kavrama bakış konusunda İslam dünyasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Başlangıçta Sünni ulema fütüvvet kavramına ve kurumuna genelde soğuk ve olumsuz yaklaşıırken, Şii ulema ve tasavvuf erbabı olumlu tavra sahiptir. Bu bakış sonraları değişmiş ve mezhep ayırımı gözetmeksizin tüm dini – tasavvufi akımlar ahilik ve fütüvvet konusunda ortak olumlu bir tavır içine girmişlerdir. Fütüvvet kavramı cahiliye dönemi Arap toplumundan, esnaf toplumu olan ahiliğe dönüşmesine kadar uzun bir değişim süreci geçirmiş kavramdır. Fütüvvetname ise, fütüvveti konu alan veya fütüvvetin adap ve erkânı hakkında bilgi veren eserlerin ortak adıdır. Esnaf teşkilatı ile bunların riayet etmeleri lazım gelen usul ve kaidelerden bahseden, çoğunlukla anonim özellikte eserlerdir.

Ahilik kavramı, fütüvvetin Türk versiyonunun adıdır. Max Weber İbn-i Battuta'nın anlattığı Ahiliği “çok uzun bir süre yerleşik binaları, mekânları, kütüphaneleri olmayan, eğitmen, öğrenci ve şehir arasındaki ilişkilerin düzenlendiği ve eğitmenlerle öğrencilerin haklarının korunması prensibi üzerine kurulmuş loncalar halinde varlıklarını sürdüren Orta çağ üniversitelerine benzetir” (Ülgen, 2010). Bu görüş Ülgener tarafından da benimsenmiştir (Ülgener, 2006: 111). Ahilik yaygın bir yanlışın aksine herhangi bir esnaf topluluğu değil, akidelerini o teşkilat vasıtasıyla yayan bir tarikattır (Kala, 2003: 246).

Gedik; tekel, imtiyaz anlamına gelir. Ticaret ve zanaat yapabilme imtiyazının (inhisarının) hükümet tarafından esnaf olan kişiden alınıp emlake (dükkâna) verilmesidir. Yani zanaatın icrası için gerekli olan ustalığın yerini gedige terk etmesidir. Tabir 1720’lerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve 17 Haziran 1861 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte çıkarılan bir tüzükle zanaat ve ticarete tekel usulü kaldırılmıştır. Gedik sisteminin yaygınlaşmasıyla Osmanlı esnaf teşkilatı Ortaçağ Avrupa loncalarına daha çok benzemeye başlamıştır. 1912 yılında çıkarılan bir kanunla da lonca sistemi tamamen kaldırılmıştır.

Lonca ise, bir mesleğin bütün üyelerini gönüllülük esasına göre bir araya getiren örgütlere genel anlamda korporasyon veya lonca denir. Ekonomik, sosyal ve dini birçok fonksiyona sahip olan bu örgütlere bazı farklılıklarla birlikte bütün kadim topluluklarda rastlanır (Osmanlı, 2017: 803-817). Bir görüşe göre lonca kelimesi İtalyanca “loggia”, yahut İspanyolca “lonja” dan gelmektedir. Kelimenin Türkçeye girişi de İspanya’dan kovulan Yahudiler vasıtasıyla olmuştur (Koyuncu, 2008: 50). Bu açıklamalar ışığında loncaların teşkilinde meslek sahibi olan zanaatkârların rolü açıkça görülmektedir. Kuşkusuz bu kurumlar belli ekonomik ve sosyal düzenlerin örgütleridir. Kapitalist üretim anlayışıyla birlikte loncalar sendika, meslek birlikleri ve kooperatif gibi örgütlere dönüşerek devirlerini tamamlamışlardır.

Zanaatkâr ise, emek erbabı homojen bir yapıya sahip olmamakla birlikte tarih boyunca bilinen her uygarlıkta bir toplumsal sınıf olarak mevcuttur. Ancak bu sınıfın toplumsal prestiji çok parlak değildir.

Genellikle toplumsal piramidin en alt basamağında yer almışlardır. Köle ya da yarı köle statüsüne sahiptirler. Antik Yunan, Roma, Hint ve Eski Mısır gibi kadim medeniyetlerin tamamında çalışma aşağılanmıştır. Bu bakışa süreklilik kazandıran kast sistemi biraz da bu durumun sonucudur. İlginç olan bir durum da horlanan beden çalışanların yanında heykeltıraş ve seramikçiler, şair ve hekimler de zanaatkâr sıfatıyla çalışanlar arasında kabul ediliyorlardı. Ülgener'in tanımıyla üretilen mal usta ya da zanaatkâr kişinin dehasının kristalleşmiş halidir. Sanatçı ruhu uzun bir tekâmül sürecinden geçerek meydana çıkar. Zanaat sanatla iç içe geçmiştir. Modern zamanlardaki gibi sayı ve miktar önemli değildir (Ülgener S. F., 1981: 80-87). Richard Sennet'e göre zanaatkârlık sadece el becerisine dayandırılmaz, aynı zamanda zihni süreci de kapsar. Her usta zanaatkâr değildir. İşini iyi yapmak için çaba gösteren kişi zanaatkârdır. Zanaatkârlar hiçbir yaratıcı gücü olmayan beden işçilerine göre daha yüksek bir statüye sahipti (Doğan, 2010: 299-306). Bunun temel sebebi üstün nitelikli bu grubun soyluların ihtiyaçlarına cevap veren nitelikteki çalışmalarıdır. Örneğin Eski Mısır ve Hititlerde bu kişiler saray ya da tapınaklarda ikamet ederlerdi. Sahip oldukları vasıflar onları köleleşmekten kurtarmıştır. Adı geçen grupların tarihsel süreç içerisinde gruplaşmaları ve ortak değer ve davranışlar göstermesi çok normaldir. Bununla birlikte bu grup hareketlerinin kurumsallaşması ancak ortaçağda loncalar vasıtasıyla mümkün olmuştur. Türk esnaf ve zanaatkâr zümresi de Türkistan ve İran'dan Moğol zulmünden kaçarak Anadolu'nun yeni sınıflarından birini teşkil etmiştir.

Nasihatnameler, Hint-İran geleneğinin ürünü olan nasihatnameler hakana, devlet memurlarına ve halka yönelik öğüt kitaplarıdır. Bize oralardan gelmiştir. Gazali'nin Kimya-i Saadeti ile Yusuf Has Hacib'in Karahanlı sultanı için yazdığı "Kutadgu Bilig" bu türün örneğidir. Yusuf Has Hacib bu eserinde Türk İctimaiyatı, tarihi, dili, edebiyatı ve kültürünü yansıtan bilgi ve öğütler vermektedir. Menkıbeler, Herkesin yaşayamayacağı olağandışı unsurları da ihtiva eden hikâyelerdir. Olağandışılık daha çok dini ve siyasi önderler için uydurulur. Dönemin ahileri hakkında bilgi veren Ariflerin Menkıbeleri adlı eser bu türe örnek gösterilebilir (Eflaki, 2001)

2. Dünyada Esnaf Örgütlenmesi

Lonca ekonomisi orta çağda ev ekonomisini takip eden safhadır. Üretimi çeşit ve miktar yönünden sınırlayarak rekabeti önleyip toplumsal dengenin korunmasını temel amaç olarak benimseyen esnaf örgütlenmesi olan loncalara Roma devrinden beri çeşitli toplumlarda rastlamak mümkündür. Nihayetinde lonca devlet kontrolünde bir meslek dayanışmasıdır. Meslek dayanışması yalnızca zanaatkârlar arasında değil bürokrat ve ilmiye sınıfı arasında da görülür. Üniversitelerde öğretim üyelerinin terfiinde yapılan törenler lonca geleneğindeki peştamal kuşanma ritüelinden gelmektedir. Hatta birçok defa devlet çalışanların dışında başıboş gezenleri de güvenlik amacıyla örgütlenme ihtiyacı duymuştur. Loncaların ideolojisi dünyanın her yerinde dini ve ahlaki temellere dayanır. Her lonca ve birliğin peygamber ya da din büyüklerinden bir piri bulunur (Ortaylı, 2004: 96).

2.1 Batıda Esnaf ve Zanaatkâr Örgütlenmesi

Roma'da Esnaf ve Zanaatkâr Örgütlenmesi incelendiğinde, Romalılar üretimde ev ekonomisinden mesleki iş bölümüne yönelen ilk devlettir. Roma'da imalat faaliyetlerinin önemli bölümü hür esnaf tarafından yürütülmektedir. Roma'da mülksüzleşen ve şehirlerde ücret karşılığında çalışmaya başlayan plebler devlet tarafından collegium adı verilen loncalarda toplandılar. Collegiumlar ekonomik olmaktan ziyade çeşitli mesleklerde çalışan işçileri örgütleyen sosyal amaçlı örgütlerdir. Şehir nüfusu artıp, faaliyetler çeşitlenmeye başlayınca her meslek için ayrı loncalar kurulmaya başlamıştır. Bu birliklerin şehir savunması gibi görevleri de vardı. (Ortaylı, 2004: 95). Bazı yazarlar Roma'daki mesleki örgütlerin kaynağını Etrüskler veya Yunanlılara dayandırmaktadır (Küçük, 2005: 55-61).

Bizans'ta Esnaf ve Zanaatkâr Örgütlenmesi ise temelinde Roma dönemindeki Collegia adı verilen tarihin ilk loncaları bulunmaktadır. Roma Loncalarının pek çok özelliği Bizanslılarda günün koşullarına uygun olarak değişikliklere uğramıştır. Her şeyden önce Loncalar politik hayata devlette söz sahibi olacak kadar faal olarak katılmaktaydılar.

Bununla beraber sonraki dönemlerde eski siyasi güçlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Bizans devletinde özellikle nüfus artışı ve 7. yüzyılda Arapların Bizans topraklarını ele geçirmeye başlamasıyla tahıl tedariki ve ücretlendirilmesi devletin lonca teşkili konusundaki rolünün artmasına sebep olmuştur. Loncalar aracılığıyla devlet 9. Yüzyılda çöküş başlayıncaya kadar gıda piyasasını denetlemeye başlamıştır. Bizans'ta lonca teşkilatı ekonomik ve ticari hayatın esasını teşkil etmektedir.

Yalnızca başkentte 23 loncanın varlığı bilinmektedir. Lonca işletmeleri küçük ölçekli olup, loncaya giriş için usta ve zanaatkâr olmak ve bir giriş ücreti ödemek şartı bulunmaktadır. Loncaların varlık amacı sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarını karşılamının yanında meslek mensuplarını çıkarlarını korumaktır. Loncalar imparatorluk loncaları ve kamu (halk) loncaları olarak ikiye ayrılmıştır. Lüks malların üretim ve ticareti devlet tekelindedir. Hatta saray loncalarının imalathaneleri saray bahçesinde kuruludur. Buna karşılık halk loncalarının bir kısmı evlerinde eşleri, çocukları ve çıraklarıyla çalışmaktadır. Çıraklar eğitimlerini de garantiye alan bir sözleşmeyle ve ücret karşılığı çalışmaktalar. Lonca dışı olarak köylülerin kendi ürünlerini satmalarına da izin verilmektedir.

Loncaların devlet ile olan münasebetleri devlet tarafından belirlenmektedir. Loncalar üyelerinin ekonomik menfaatlerinin yanında asıl amaçları devlete hizmettir. Lonca mensupları hem ticaretle uğraşan toprak sahiplerinin hem de üye olmayan sanatkâr ve tacirlerin rekabettinden korunurdu. Devletin üst denetiminin kontrolü altında ve başkanın idaresinde, Loncaların üretim miktarı, üretim kalitesi ve mallarının fiyatları tespit edilirdi. Bizans'ta ekonomik hayatın istikrarı için ihracat ve ithalat loncalar eliyle düzenlenmiştir (Demirkent, 2005: 159-173, Lafli, 2017: 183-204).

Ortaçağ Avrupa'sında lonca teşkilatı, Henri Pirenne "Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi" kitabında Ortaçağ Avrupa'sındaki meslek loncalarının temelini Roma İmparatorluğu'nda kent zanaatkârlarını örgütleyen Collegia'lara dayandırır. Bunlar Cermen istilasında varlıklarını

korumuşlar 12. Yüzyılda Rönesans'la birlikte yeniden canlanmışlardır. Bu kurumlar zanaatkâr ve tüccar loncaları olarak 16. Yüzyılda kasabaların gelişmesine paralel olarak yerel kamu otoritesinin denetiminde önemli bir politik güç oldular. Diğer bir ifadeyle zanaatkârlığın kurumlaşmaya başlaması orta çağ loncalarıyla gerçekleşmiştir. Usta sayısı yerel talebe bağlı olup pazarda rekabete yer yoktur. Ustalar küçük ölçekli işletmelerin mülkiyetine sahip olup, kalfalar ücret karşılığında çalışmaktadır. Kent pazarları lonca tekelinde olup yabancılara kapalıdır. Güçlenen loncalar giderek kent yönetimine katılma hakkı taleplerinde aşırıya gidince bazı yerlerde zanaatkâr loncaları kapatılmıştır (Ülgen, 2013).

Orta çağ Avrupa'sında zanaat loncalarının yanında tüccar loncalarına da rastlanır. Bu konudaki en ilginç ilginç bir örnek olan Hansa Birliği dünyanın ilk örgütlü ticari birliği olarak 1241- 1699 yılları arasında Vikinglerle 200'e yakın kuzey Alman şehri tarafından kurulan dış ticaret amaçlı bir ticari ittifaktır. Hansa eski Almandada lonca anlamına gelir. Birliği oluşturan şehirlerarasında Hamburg, Bremen, Köln, Rostock, Lübeck sistemin vasisi durumundadır. Giderek yeni kentler kurulmuş ve Slav Halklarının aleyhine gelişen sömürgeci karakterli bir yayılma başlamıştır. Hansa Birliği kararlarını İngiltere ve Danimarka'ya zorla kabul ettirmelerine rağmen hiçbir zaman bir devlet niteliği kazanmamıştır. Coğrafi keşiflerin dünya ticaret yollarını değiştirmesi üzerine zayıflamış, arkasından Hollanda ve İngiltere'nin rekabeti sonucunda 1699'da son toplantısını yaparak dağılmıştır (Derya, 2018: 801-815)

Almanlarda Lonca Teşkilatı, şehirlerin güvenlik ve savunmasında Guildlerde loncaların fonksiyonuna benzer rolleri vardır. Feodal devletler güçlendikçe bu birlikler merkezi hükümetin kontrolüne girmiş, kapitalizmin gelişmesiyle de bazıları tasfiye olmuştur. Bazıları da ticaret ve zanaat odaları biçiminde tüzel kişilik kazanmışlardır (Ortaylı, 2004: 93-96).

2.2. Batıda Lonca Sisteminin Sonu

Toplumun değişmesi, kentlerin nüfusunun artması, üretim biçiminin değişmesi gibi faktörler diğer ortaçağ kurumlarıyla birlikte loncaları da etkileyip değiştirmiştir. Loncaların altın çağı 16. Yüzyılda kapitalist zihniyet ve üretim biçiminin yaygınlaşmasıyla birlikte sona ermiştir. Her şeyi merkezi bir sistemle tertipleyen lonca düzeni Merkantilizm ile başlayıp, sanayi kapitalizmine evrilen dinamik rekabetçi yapı karşısında sarsıldı. Kapitalist üretim ilişkileri ekonomik ve sosyal yapıyı temelinden değiştirip dönüştürdü.

Katolik kilisesinin övdüğü kanaat, tevekkül ve inziva yerine kapitalizmin ruhunu oluşturan Protestanlık, din başta olmak üzere diğer klasik değer ve uygulamalarla birlikte lonca kurumunu da zayıflatıp yok etmiştir. Bu yok oluş ilk defa Avrupa'da başlamıştır. Yeniçağda lonca ekonomisinin çöküşü üretimin lonca hâkimiyetine ait bölgeden lonca dışı alanlarda parça başı üretim yapan evlere ve köylere dağılmasıyla başlamıştır. Kapitalist üretim düzeni bir taraftan rasyonel kararlar alan yeni girişimci tipini yaratırken diğer taraftan da kendi küçük atölyesinde çalışan, toplumsal saygınlığı yüksek olan zanaatkârın yerine fabrikasyon üretimde basit ve sınırlı bir role sahip olan işçiyi geçirmiştir. Zanaatkârın atölyesi aynı zamanda onun evi gibiydi. Fabrikasyon üretimle birlikte evle işyeri birbirinden ayrılmış oldu. 17. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de loncaların hiçbir etkisi kalmamıştır (Osmanlı, 2017: 811).

Bilindiği gibi ekonomik ve siyasi kurumlar tarihsel süreç içinde tamamen yok olmazlar. Sonraki dönemlerde birtakım kurumları etkileyerek ve onlardan etkilenererek yaşarlar. Loncalar da devrini tamamladıktan sonra zaman zaman korporatizm olarak adlandırılan ekonomik ve siyasi bir nitelikle karşımıza çıkmaktadır. Buna lonca ruhunun en azından başka bir kurumsal bedende yaşaması diyebiliriz. Buna ait örneklerin birincisi; Fransız ihtilaline bir tepki olarak doğan ve ekonomik ve siyasi hayatta bireyi değil, grupları esas alan Hristiyan muhafazakâr ideolojiye sahip devlet korporatizmi yahut korporatist devlet anlayışıdır. İkincisi 20. yüzyılın ilk yarısında faşist rejimlerin sosyal

örgütlenmelerine ilham kaynağı olmalarıdır. Üçüncüsü ise 1940'larda başlayan sosyal refah devleti uygulamalarından olan sosyal diyalog kurumuna dönüşmesidir.

Sonraki dönemlerde loncalardan esinlenen diğer bir modern kurum da sendikalar olmuştur. 19. asırda Avrupa'da Guild olarak adlandırılan Loncalardan sendikalara doğru hızlı bir geçiş söz konusudur. İlk sendikaların meslek sendikası olarak ortaya çıkması lonca sisteminden kaynaklanır. Guild geleneği sendikaların kuruluşunu kolaylaştırmıştır. Buna karşılık ABD'de lonca geleneğinin olmayışı sendikal gelişmeyi olumsuz etkilemiştir (Ekin, 1976: 77). Yeni ekonomik ve sosyal düzende loncaların yerini kooperatif ve benzeri örgütler almakla birlikte küçük esnaf ve zanaatkârı koruma fonksiyonu genelde devlette kalmıştır. Örnek olarak İspanya'da balıkçı loncalarının bin yıllık bir geçmişi vardır. Bu loncalar kıyı balıkçılığında balıkçıların haklarını kontrol etmede önemli rol üstlenmiştir. Hükümet 1864'te loncaları kapatmış ve yerine üretici kooperatif ve dernekleri kurulmuştur.

3. İslam Dünyasında Esnaf ve Zanaatkâr Örgütlenmesi

Kur'anda fütüvvet kavramı, kurumsal anlamıyla değil, genç kişi anlamında, İslam öncesi toplumda ise fazilet ve asalet sahibi kişi anlamında kullanılmaktadır. Bu kişiler put kıran, gördüğü baskıya rağmen inançlarından vaz geçmeyen yiğitler olarak adlandırılır (Enbiya 21/60; Kehf 18/ 10, 13, 60 ve 62; Nisa 4/25; Yusuf 12/ 30, 36, 62).

3.1. Arap Kültüründe Fütüvvet

Kurumsal anlamda Araplarda fütüvvet yoktur. Sosyal bir grup olarak ortaya çıkmaları ise İslam öncesi dönemde Arabistan çöllerinde bekâr, savaştı, zengin düşmanı gençler, "fütüvvet" veya "saleke-saluk" olarak adlandırılan gruplarla başlar. Saleke fakir anlamının yanı sıra savaşa hazır olmak, baskın yapmak, kan ve soy bağları üzerinde duran şerefli kabile düzenine karşı ayaklanmak anlamlarına da gelir. Diğer bir ifadeyle

iktisadi adaletsizliğe başkaldıran ve Saluklar adıyla da anılan bu gruplar üç farklı kaynaktan gelen gruplardan oluşmuştur: *Kabilelerinden kaçanlar ve kovulan*, bu gençler bir sebepten dolayı kabilelerinin kanununa karşı gelmişler ve ona isyan etmişlerdir. Bunun sonucunda kabileden kaçmış ya da kovulmuşlardır. *Zenci kanı karışan melezler*, zenci kadınlardan çocuk sahibi olan Araplar onları evlat olarak kabul edip kendilerinden saymazlardı. Bunlar saflıkta Arap kanına erişemez kabul edilirdi. *Ekonomik şartların olumsuzluğundan bu gruba katılan asi fakirler* ise, iktisadi adaletsizlikten kaynaklanan muhtaçlardır. Saluklar kendi aralarında birbirine bağlı bir kuvvet oluşturmuşlardır. Bunların en bariz özellikleri kahramanlık ve ölümden korkmamaları ve cömert oluşlarıdır. Halka zulmeden şımarık ve cimri zenginlere karşı acımasız olmalarına karşılık, fakirlere ve cömert zenginlerin mallarına zarar vermezlerdi. Zorlayıcı bir sosyal adalet uygulayıcılarıdır (Seyithanoğlu, 1992:146-151).

3.2. İran Kültüründe Fütüvvet

Arap kültüründe kurumlaşmış anlamıyla Fütüvvet kavramının bulunmamasına karşı Zerdüşt inancının yaygın olduğu dönemde (M.Ö. 1000'li yıllarda) İran toplumunda fütüvvet ehline benzer bekâr ve savaşçı bir grubun varlığı bilinmektedir. Bu gruplar aynen Abbasilerde olduğu gibi o dönem sosyal ve siyasi buhranlarda tedhiş hareketlerinde bulunmuştur (Ocak, 2018: 261-263).

Sasaniler ekonomik ve sosyal düzenleriyle İslam ve Türk medeniyetlerini en çok etkileyen medeniyetlerin başında gelir. İкта (tımar) ve lonca sistemi Sasaniler'den etkilenecek alınan kurumların başında gelir. Sasanilerde Hutahşan adı verilen esnaf ve zanaatkârlar farklı meslek gruplarında örgütlenmişlerdir. Bu meslek mensupları Vazarbad (Osmanlı'daki adıyla muhtesip) adı verilen devlet görevlileri tarafından denetlenmektedir. Bu uygulama bölgede daha sonra kurulan Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde de uygulanmıştır (Altungök, 2014: 445-460).

3.3. İnan Kültürünün İslam Dünyasını Etkilemesi

İslam gelişme döneminde Bizans ve İnan gibi iki büyük devletle birlikte Yahudi ve Hıristiyanlık ile de karşılaşmıştır. Dolayısıyla Zerdüştlük ve Hint mistizminden beslenen İnan Medeniyetinin İslam dünyasını etkilemesi Abbasilerle başlamıştır. Örneğin Hint düşüncesinin Hülul anlayışı Karmatilik yoluyla tasavvufa sinmiştir. İnan kültürünün İslami bir yorum olan Şia'yla bütünleşmesini sağlayan en önemli faktör iki tarafın ortak Emevi muhalifliğidir. Bu bütünleşmenin sonucu olarak İnan kültürü batınlık adı altında kendi kadim inanç ve değerlerini İslam adı altında yaymaya başlamıştır (Vatandaş, 1991:27).

İslam toplumunda fütüvvetin toplumsal bir gruba isim olarak verilmesi ise Abbasi devleti döneminde ortaya çıkan dini, iktisadi, siyasi bunalımlar sonucu siyasi iktidara karşı çıkan genç, bekâr erkeklerden oluşan Şia karakterli gruba isim olarak verilmesiyle başlamıştır. Bunlar toplumdaki dışlanan, Arap olmayan, hatta bir kısmı köle olan isyancı bir gruptu. Zerdüştlük düşüncesinden beslenen Bâtını akımlar Abbasilerden sonra Hasan Sabbah öncülüğünde Haşhaşilik adıyla Selçuklu devletinin de başını uzun süre ağrıtmıştır.

3.4. Mısır'da Esnaf ve Zanaatkâr Örgütlenmesi:

İslam Dünyasında ilk esnaf örgütlenmesi 10. Yüzyılda Şii-Karmati kökenli olarak Mısır'da gerçekleşmiştir. Fatımiler 969 yılında Kahire'nin kontrolünü Şii-Karmati loncaların destekleriyle ele geçirdiler ve bunun karşılığında onlara birtakım imtiyazlar tanıyarak örgütlenmelerine izin verdiler. Karmatilik hem ekonomik hem de politik bir örgüttür. Fatımilerin çöküşüyle birlikte Mısır'da loncaların gelişimi de sona ermiştir. Buradaki loncaların mezhep özelliği Sünni dünyada loncalara uzun süre soğuk bakılmasına yol açmıştır (Seyithanoğlu, 1992:146-151). Köprülü'ye göre batını özellik Selçuklu ve Osmanlı loncalarında da belirgin olarak mevcuttur.

3.5. Emevi ve Abbasi Dönemlerinde Fütüvvetin Bir Toplumsal Sınıf Olarak Doğuşu

Tasavvuf düşüncesi Hicri ikinci asırdan itibaren İslam dünyasında yayılmaya başladı. Gazali, Sülemi ve Kuşeyri gibi âlimler yazdıkları eserlerle tasavvufun İslam'a uygunluğunu ispata çalıştılar. Sufiler bu dönemde Kur'an'daki soyut fütüvvet kavramını bir tasavvuf terimine dönüştürdüler. Onlara göre mert ve cömert bir kişide bulunan nitelikler zaten hakiki bir sufide bulunur. Tasavvufta fütüvvet kavramına kahramanlık, yiğitlik, cesaret, mertlik, iyilik, yardım, insan severlik, fedakârlık, diğerkâmlık, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi anlamlar yüklenir. Başka bir tanıma göre fütüvvet kişinin hasmının olmaması, herkesle iyi geçinmesi ve barışık olması, sofrasında yemek yiyen müminle kâfir arasında ayırım gözetmemesidir. Dilenci veya yardım isteyen geldiğini görünce kaçmamaktır. İnsanlara eziyet etmekten kaçınıp bol bol ikramda bulunmaktır. Başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden üstün tutmaktır.

Fütüvvetin özellikle ilk dönemlere ilişkin kaynakları neredeyse bütünüyle menkıbelere dayalıdır. Bu açıdan bakıldığında fütüvvetin Şii yahut Sünni kaynaklı olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. İslamiyet'in Hicri 2. Asırdan itibaren (miladi 800) geniş bir sahaya yayılması sonucunda Müslüman olan İran, Hint, Yahudi, Hıristiyan ve Eski Yunan gibi medeniyetlerin örf ve anelerinin tesiriyle İslam'ın esaslı noktalarında önemli değişim yaşamaya başlamıştır. Bu medeniyetler arasında İran Zerdüşt düşüncesi akidelerini İslami kılıf içinde, özellikle Ehli Beytin hukukunu müdafaa perdesi altında işlenmesi İslam yorumlarını etkilemiştir. Tasavvuf tam da bu dönem ve şartlar altında İran, Hint, Yunan, İsevilik, Musevilik, Şamanizm ve Müslümanlığın karması olarak İrani düşüncelerin merkezi olan Horasan bölgesinde kökleşip olgunlaşmıştır.

Fütüvvetin Şia karakterli olarak doğduğunu ileri sürenlere karşı Süleyman Uludağ fütüvvetin başlangıçta sufilerce kullanılan bir kavram olduğunu, özellikle Sünni tasavvuf çerçevesinde ortaya çıkıp geliştiğini belirtir (Uludağ, 1996: 259-261). Bu rivayetler arasında çelişkilerin

bulunması normaldir. Çünkü Sünni ve Şii tasavvuf ekollerinin anlayışları ve beslendikleri kaynaklar arasında kesin sınırlar çizmek çok zordur. Örneğin Sünni bir tasavvufi ekol kabul edilen Melamilik Karmatilikten en çok etkilenen tasavvufi akımların başında gelmektedir. Karmatilik adı verilen Bâtını karakterli sufilik hareketi Miladi 869- 883 yılları arasında çıkan zenci hareketi sonrasında bir bakıma da isyanı hazırlayıcısı olarak Aşağı Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır. Karmatiler tam anlamıyla bir sosyalist hayat yaşamışlardır. Temel amaçları toplumsal dayanışma ve eşitliği sağlamaktır. Bunu sağlamak için gruptaki herkes çalışmak zorundadır. Ayrıca onların önerdiği toplumsal düzende kadınlar da söz sahibidir. İhvanı- Safa Risaleleri onlardan kalan tek somut izlerdir.

3.6. Fütüvvetin İsyancı Bir Hareketten Resmi Bir Kuruma Dönüşmesi

Hız. Ömer devrinde fetih hareketleri sonucu İran ve Bizans topraklarının önemli bölümleri İslamların eline geçmiştir. Hız. Ömer özellikle Mekkeli zenginlerin fethedilen yeni bölgeleri mülk edinmesine engel olmuştur. Hız. Osman döneminde ise toprak politikasında yapılan değişikliklerle özellikle Irak’ın güneyinde Şattül-Arap denilen bölgede “ikta” sistemi ortaya çıkmıştır. İkta sistemiyle geniş topraklar iktidara yakın Arap ileri gelenlerine dağıtılarak büyük çiftlikler oluşturulmuş ve sonuçta aristokrat bir zümre ortaya çıkmıştır. Bu mülkiyet ve üretim düzeni doğal olarak büyük bir işgücü ihtiyacını doğurmuştur. İhtiyaç duyulan işgücünün ana kaynağı Doğu Afrika ve Sudan’dan getirilip karın tokluğuna çalıştırılan “zenc” olarak adlandırılan topraksız kölelerdir.²

Güney Irak bölgesinde iklim ve çalışma şartlarının zorluğu sürekli olarak veba hastalığı ve kitlesel ölümlere yol açmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar isyanları doğurmuş ve dini- siyasi hareket olarak ortaya çıkan Karmatilik yoksul sosyal sınıfın ideolojisine dönüşmüştür. Diğer

2 Zenci kavramı yaygın kullanımıyla Doğu Afrika’da Tanzanya açıklarında bulunan Zengibar/Zanzibar adasından kinaye Zengibar’lı anlamına gelmektedir. Sonraları Zengibar ’la birlikte Bütün Doğu Afrika’dan getirilip köle olarak çalıştırılanların ortak adı olmuştur (Baydar, 2007: 33-34).

bir ifadeyle, şartların olumsuzluğu grup dayanışmasını doğurmuştur. İsyân, hareketin ruh ve sloganını temsil etmiştir. Aslen Bahreyn’li olan Ali bin Muhammed’in lideri olduğu Karmatilik Hinduizm’den beslenen hulûlcü ve ihtilalcî yapıya sahiptir. Abbasiler yaklaşık 15 yıl süren kanlı çatışmalar sonucunda Karmati isyanını bastırmıştır (Demirci, 2017: 82-150). 816-838 yılları arasında Azerbaycan bölgesinde süren Babek İsyânı başta olmak üzere muhtelif yerlerdeki isyanlar da Karmatiliğin organizasyonudur (Çelik, 2006: 96-106; Ötenkaya, 2015: 94-98).

İsyân hareketi bastırılmasına rağmen izleyen dönemde İran, Horasan ve Irak’ta dini hareketlerle bütünleşip esnaf sınıfının ideolojisi haline gelmiştir. Fütüvvet başlı başına bir tarikat ekolü olmayıp batîni-Karmati tarikatların övüp yücelttiği bir yaklaşım biçimidir. Bu anlayış yiğitlik, fakirlik, bekârlığı öven, dini kurallara ve resmi otoriteye lakayt grupların ortak özelliğidir. Diğer bir ifadeyle Karmatilik fütüvvetin ruhunu oluşturmaktadır.

Fütüvvet Bâtîni Karmatiliğin memnuniyetsiz halk kitleleriyle birleşmesi sonucu ortaya çıkmış ihtilalcî nitelikli bir harekettir. Karmatilik Melamilik, Kalenderilik, Bektaşilik ve Mevlevilik başta olmak üzere Sünnî ve Şîi fark etmeksizin bütün tarikatları da az ya da çok etkilemiş bir düşünce biçimidir. Bundan dolayı da bu ekollerin fütüvvet tanımları arasında benzerliklerin yanı sıra farklılıkların olması da doğaldır. Örneğin Sünniliği esas alan Melamilik ahlak, sabır, nezaket ve Allah yolunda kınayanın kınamasından korkmamayı” (Maide 5/54) ön plana çıkarırken, Hallac-ı Mansur’un “*bir dava sahibi olmak ve neye mal olursa olsun bu davadan dönmemek*” şeklindeki fütüvvet tanımı daha çok isyancı Karmati görüşlere yakındır. Hatta Hallac daha da ileri giderek lanetlenme pahasına davasından dönmeyen İblisi ve boğulma pahasına batıl davasından vazgeçmeyen Firavunu bile fütüvvet ehli saymıştır. Kaldı ki bazı kaynaklarda fityan zümresinin merkezi iktidarın zayıfladığı dönemlerde toplum düzenine ve siyasi iktidara karşı çıkan ve çok ta faziletli kimseler olmadıkları ifade edilmektedir. Melamiliğin kurucusu Hamdun Kassar 884 yılında ölmüştür. İbn Arabî’nin Melamiliği övdüğü bilinmektedir. Ömer Hayyam, Hafız, Beyazıt Bestami ve Ahmet

Yesevi Melami mizaçlı kimselerdir. Bununla birlikte Sülemi 'nin 970'lerde yazdığı “*Melametiye Risalesi*” dışında tarikat erkânını anlatan bir kitapları yoktur.

Fıtyan kavramı, dini-sosyal içeriğiyle bekâr, yiğit, dayanışma içinde olan gençler anlamında zenci köle isyanıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, fütüvvet isyan hareketinin ruhunu ve sloganını oluşturmuştur. Karmatilik hareketini önceleri silahlı mücadeleyle bastırmayı tercih eden Abbasi yönetimi bu probleminden kurtuluşu isyancı hareketi kontrolüne alarak resmileştirmekte bulmuştur. Bu yaklaşımın sonucu halife Nasır-ı Lidinillah (1180-1225) danışmanı olan şöhretli tasavvufçu Şehabettin Sühreverdî'nin de etkisiyle kuşak giyip fütüvvet teşkilatına girerek büyük bir siyasi ve sosyal güç olan sufilîği ve esnaf teşkilatını kendine bağlayıp resmi bir devlet kurumuna dönüştürmüştür. Hazırlattığı fütüvvetnamelerle fütüvvetin ilke ve kaidelerini yeniden düzenlemiştir. Bununla da kalmamış İslam dünyasının diğer hükümdarlarına da elçiler göndererek teşkilata katılmaya davet etmiştir. Bu çerçevede Selçuklu Sultanı 1. Gıyaseddin Keyhusrev'e 1214 yılında bizzat danışmanı Şehabettin Sühreverdî'yi göndermiştir. Lidinillah tarafından kurulan fütüvvet teşkilatı Sünni esaslara dayanmakla birlikte yine de karmati kökeninden izler taşıyordu. Bundan dolayı bazı âlimler bu kuruluşun aleyhinde görüş bildirmiştir (Turan, 2003:315). Sünni ulema Karmatileri tamamen İslam dışı göstermekle birlikte, sebep oldukları toplumsal çatışmalara ilgisiz kalmışlardır. Buna karşılık Şia âlimleri onlara daha olumlu yaklaştılar. Yaşar Nuri Öztürk ilginç bir görüş olarak İmam-ı Azam 'ın sömürü ve hanedanlığa karşı olarak Karmatileri fikri olarak desteklediğini belirtmektedir. Bu dönemde kurulan Nizamiye Medresesi Karmati- Bâtını anlayışı Sünni İslam'a eklemesini sağlamıştır.

3.7. Sufi Hareketinin Esnaf Tabakasıyla Bütünleşmesi

Fütüvvetin kurumlaşma süreciyle birlikte tasavvufi anlayışın genel ve soyut kardeşlik anlayışından uzaklaşarak, aynı pir ve mesleğe mensup kişiler arasındaki dar kapsamlı, örgüt disiplinini ön plana çıkaran

dışa kapalı bir kardeşlik anlayışına dönüştüğü görülür (Uludağ, 1996: 259-261; Ocak, 2018: 261-263).

Diğer bir görüşe göre fütüvvet dışa kapalı, disiplinli, gücü seven ve isteyen örgütler olan tarikatların esnaf teşkilatlarını ele geçirmesidir. Tasavvuf hareketlerinin en kolay etkileyecekleri sınıf esnaf zümresidir. Bunda her iki sınıfın da şehirli olmasının önemi büyüktür. Örneğin Melamiler hem sufi hem esnaftır. Böylece aynı sosyal tabana hitap eden iki hareketin iç içe girmiştir.

4. Türklerde Esnaflık ve Fütüvvet

Türkler Müslüman olduktan hemen sonra fütüvvet kurumuyla tanışmıştır. Fütüvvetin Türk dünyasındaki gelişimi Orta Asya ve Anadolu'da olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmelidir.

4.1. Orta Asya Türk Devletlerinde Esnaflık ve Fütüvvet

Fütüvvet ve ahilik ilişkisine Selçuklu ve Osmanlı devletleriyle birlikte Türk dünyasının diğer ülkelerinde de rastlanmaktadır. Bilindiği gibi Türklerin İslam'la tanışmaları Horasanda karşılaştıkları Acemler vasıtasıyla olmuştur. Horasan özellikle Karmatiliğin etkilediği tarikatların yuvalandığı yerdir. Dolayısıyla tasavvuf Türklerin İslamlaşmasında büyük rol oynamıştır.

İlk dönem Türklerinin ekonomik ve sosyal yapısıyla ilgili kaynaklar fazla değildir. Köprülü bu durumu "*Eski Doğu tarihçileri ekseriyetle tarih ile menkıbeyi biri birinden ayıramadıkları için, halk muhayyilesinde teşekkül eden hayali şekilleri aynen kitaplarına geçirmekten başka bir şey yapmadılar. Bundan dolayı özellikle mutasavvıflarla ilgili yazılanlar menkıbeden öteye geçmez*" diyerek ifade eder. Bununla birlikte Orta Asya Türk devletlerinde lonca uygulamalarına rastlanır. Eski Türkler hakkında bize değerli bilgiler veren Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hacip Uygurlarda halk tabakalarını iktisadi açıdan; tarımla uğraşanlar, tüccarlar, iğdişler (çobanlar), uzlar (küçük zanaat ehli kimseler) gibi gruplara ayırır. 10. Yüzyılda tasavvuf yoluyla Müslüman olan Uygurlar'da

Yesevi'nin etkisiyle çeşitli dokuma üreticilerini örgütleyen lonca işletmeleri bulunmaktadır. Esnaf arasında Ahilik geleneklerine günümüzde de rastlanır (Öger, 2017: 13-27).

Köprülüye göre Hoca Yesevi'nin "Halk İslam'ı" İslamlaşmış Şamanizm'dir. Diğer bir ifadeyle, heteredoks bir inanç özelliği gösterir. Halk onun "Divan-ı Hikmet" adlı manzum eserinde söylediklerini kolayca anlamış, onu İslam öncesi kam ve ozanlara benzeterek benimsemiştir. Aynı şekilde Ahiliğin düzenlediği lonca ilgili kavramlara Kazakça'da rastlanır. Kazakçada lonca kelimesi Almanca kökenli Guilden'in Rusça versiyonundan alınan Gildya kelimesiyle ifade edilmektedir (Esbosin, 2017: 173-182)

15. asırda Timur ve Babür devletleri dönemlerinde Semerkant ve Buhara'da da güçlü bir lonca teşkilatı mevcuttur. Semerkant'taki tezgâhlar temelde şehrin ihtiyaçları için üretim yapmakla birlikte uzak bölge ve ülkeler için de ihracat maksatlı üretim yapmaktadır. Bu durumda esnaf birliklerinin üretim kooperatifi fonksiyonu üstlenirken tüccarların üretici zanaatkârlarla tüketiciler arasında aracılık yaptığını söylemek mümkündür. Semerkant loncalarında usta ile çıraklar arasındaki çıraklık sözleşmeleri şehrin sosyal, siyasi ve kültürel yapısı hakkında değerli bilgiler vermektedir: Öncelikle sözleşmeler belli bir formda olup, ayrıca kadının mührünü de taşımaktadır (Mukminova, 1993).

Köprülüye göre Türkler bu meslek kültürlerini Batıya göç ederken Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemlerine taşıdılar. Asya'daki kut kavramı Anadolu'da fütüvvete dönüştü Dolayısıyla Asya menşeli fütüvvet Türklerin İslam ve Anadolu ile bütünleşmesini sağladı. Batıya doğru göçen Türkler Horasan bölgesinde karşılaştıkları dervişleri eski ozanlarına benzetip onların yerine koydular. Onlara Bab ya da Baba dediler. Korkut Ata, Çoban Ata ve Arslan Baba bunların önde gelenidir. Köprülüye göre Yunus Emre başta olmak üzere diğer tasavvuf erbabı Ahmet Yesevi okulunun Anadolu'daki uzantısıdır (Köprülü, 1981: 15-29); (Eraslan, 1989: 159-161).

4.2. Selçuklularda Fütüvvet ve Ahilik

Fütüvvetin Anadolu'daki serüveni Selçuklularla başlar. Başlangıçta bir düşünce akımı olarak bu topraklara gelen Fütüvvet giderek özellikle esnaf teşkilatını biçimlendirerek Anadolu'yu ekonomik, sosyal, kültürel açıdan bugün bile etkileyen derin izler bırakmıştır.

Fütüvvet/Ahiliğin Anadolu'ya girişi, Fuat Köprülü ve onun ekolünden gelenler Ahiliği bir Türk Kurumu olarak değerlendirirken, buna karşı çıkanlar Ahiliğin Arap kökenli Fütüvvet kurumunun Anadolu'daki uygulaması olduğu görüşündedir.

Fransız tarihçi Claude Cahen (1909-1991) çalışmalarında fütüvvetle Ahilik arasındaki farkı ilk defa ifade etmiş, ilk Ahilerin 11. Asırda İran'da tarih sahnesine çıktığını ortaya koymuştur. Ahmet Yaşar Ocak da fütüvvet kavramının Arap- İslam menşeli olduğunu savunarak; Fuat Köprülü ve takipçilerinin esnaflığın ahlak ve felsefesini Orta Asya'daki eski Türk gelenek ve uygulamalarına dayandıran görüşlerini subjektif olarak değerlendirir. Buna gerekçe olarak ta Anadolu'da tespit edilen eski Ahilerin 13. yüzyılda görüldüğünü, dolayısıyla Ahiliğin Anadolu'ya Türk göçüyle değil de daha sonra Bağdat kökenli fütüvvetle geldiğini ifade eder. (Ocak, 2018: 261-263). Ancak öyle anlaşılmaktadır ki Ahilik hem Bağdat hem de Horasan kaynaklı tasavvufi akımlardan etkilenmiştir.

Türkler Anadolu'ya gelirken göç yolları üzerinde bulunan İran Arap ve Bizans medeniyetleri ve onların mirasçısı olan insanlarla temas kurdular. Göçebelikten yerleşikliğe geçtikleri bu dönemde söz konusu medeniyetlerle kültürel ve sosyal alışveriş içinde olmaları doğaldır. Türklerin fütüvvet kavramı ve örgütüyle tanışmaları Büyük Selçuklu, Harzemliler ve diğer Türk devletlerini kapsayan bu dönemde olmuştur. Selçuklular zamanında ise Anadolu'ya Horasan, İran, Bağdat hatta Endülüs'ten âlimler, mutasavvıflar, esnaf ve Türkmenler geldiler. Ahilik te bu gelen akımlardan biridir. Her şeyden önce Anadolu'da mevcut olan tarikat ekolleri homojen değil, heterojen bir yapıya sahiptir. Ayrıca farklı tasavvufi görüşler arasında düşünce ve pratikte sürekli bir dirsek teması bulunmaktadır. Ahilik 1450'lerden sonra bir meslek loncasına dönüşünce fütüvvet

geleneğinden gelen kültürel unsurları şehirlerde Bektaşilik, köylerde ise Alevi Ocakları devam ettirmiştir (Sarıkaya, 2003).

Bağdat kaynaklı Tasavvufi akımlar, bilindiği gibi Abbasi halifesi Nasır fütüvvet teşkilatına girip onu resmi olarak yeniden yapılandırdıktan sonra diğer İslam ülkelerinin yanı sıra Selçuklu Sultanı 1. Gıyaseddin Keyhusrev'e 1214 yılında bizzat danışmanı Şehabettin Sühreverdi'yi göndermişti. Bu gelişmelerle birlikte Muhyiddini Arabi, Evhadüddini Kirmanı ve Şeyh Nasuriddin Mahmud el Huy'i gibi mutasavvıflar Anadolu'ya gelmiş, çok sayıda tekke ve zaviye yapılmıştır. Daha sonra Selçuklu sultanları İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubat'ın fütüvvet teşkilatına girmeleriyle Ahiliğin Anadolu'da kuruluş ve gelişmesi başlamıştır. İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasuriddin Mahmud el Huy'i, diğer adıyla Ahi Evran otoritelerin çoğu tarafından ahiliğin Anadolu'da kurucusu kabul edilir (Kazıcı, 1988: 540-542). Buna karşılık Ahmet Yaşar Ocak Ahi Evran'ın ahiliğin kurucusu olmamakla birlikte tutunmasında önemli rol oynadığı görüşündedir. Mikail Bayram ve Ahmet Yaşar Ocak Ahi Evran'la Nasrettin Hoca'nın aynı kişiler olduğunu söylerken, Yusuf Ekinci'ye göre Ahi Evran keramet sahibi ulu kişidir. Halil İnalçık'a göre ise tasavvuf ve felsefe üzerine de eserleri olan Şeyh Nasuriddin Mahmud el Huy'i, diğer adıyla Ahi Evran'ın Babai'ler ve Türkmenlerle yakınlığı vardır (İnalçık, 2017: 47). Bununla birlikte Ahi Evran'ın esnafı örgütleyen Ariyan- Rum teşkilatının yanı sıra; Gazıyan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum ve Abdalan-ı Rum adı verilen toplumsal örgütlenmelere öncülük yaparak Moğol ve Haçlı savaşlarıyla her şeyin alt üst olduğu Anadolu'da toplumsal düzeni kurma adına çok önemli bir fonksiyon icra ettiği üzerinde ittifak vardır.

Horasan kaynaklı Tasavvufi akımlar da, Anadolu'ya akan diğer bir tasavvufi ekol olan Horasan kökenli Yesevi dervişleri adı verilen tarikat erbabıdır. Yesevilik Melami ve Kalenderi anlayışa sahip diğer tasavvufi ekollerle birlikte Anadolu'ya Moğol istilası döneminde girmiştir. Bu tarikatların dervişleri bir taraftan göçebe halk arasında gezerek düşüncelerini yaymış, bir taraftan da şehirlerde esnafı örgütlemiştir. 1200-1500 arası dönemde Kalenderiler, Haydariler, Camiler, Celaliler, Tebrizliler, Cavlakiler ve Abdalları izleyen Ahmet Taner Karamustafa'ya göre bu

derviş gruplarının ortak özelliği zühdçü, anarşist, şer'i kurallara bigâne oluşları, Ali sevgisi dışında ibadet tanımamaları, tenasühe inanır olmaları ve ahiret inancının bulunmamasıdır. Dolayısıyla toplumun bunlara ayak takımı gözüyle baktığı bile söylenebilir (Karamustafa, 2008: 11-14).

Bektaşilik uzmanı İrene Melikoff'a göre o dönemlerdeki Bektaşî dervişlerinin inancı günümüzde toplumda büyük ölçüde devam etmektedir. Yazara göre aynı anlayış Kırgızistan ve Türkmenistan'daki Türk aşiretlerinde de vardır (Melikoff, 1993: 17). Bu dönemin tasavvuf kahramanları hakkındaki bilgiler çoğunlukla çelişkili olup efsaneye dayalıdır. Örneğin Anadolu'nun dini-kültürel-siyasi-sosyal şekillenmesinde önemli bir figür olan Baba İlyas'ın kimliği hakkında net bir bilgi yoktur. Aynı şekilde Hacı Bektaş-ı Veli'nin Yesevi 'mi, Babai'mi, Sünni mi olduğu belli değildir Hatta Şeyh Edebalı hakkında Osmanlı kaynaklarındaki bilgiler de birçok çelişkiyi içinde barındırmaktadır. Aynı durum Hacı Bektaş takipçisi olduğu söylenen Hacı Bayram için de geçerlidir. Ocak'a göre Hacı Bayram kalenteri dervîşi iken, kimilerince bir İsmail'i Dervîşidir. Bayram, Baycu Noyan'ın Kayseri'yi muhasara ederken, kalenterilerin de Moğollarla birlikte savaştığını söylemektedir. Hatta Şemsi Tebriz'i ve Kadı Burhanettin gibi Türk tasavvufunun simge isimlerinin de bu savaşta kalenteri grubun içinde olduğunu eklemektedir.

İrene Melikoff Osmanlı toplumsal düzenini en çok etkileyen Bektaşilik Tarikatı, tarikata adını veren Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra onun adı verilerek kurulduğu görüşündedir. Bektaşî İnancının temelinde Şii görünümlü Tenasühçülük, Hurufilik, Kabalizm ve insan nitelikli tanrı anlayışı vardır. Hurufilik 1394 yılında Timur tarafından öldürülen Fazlullah Astarabadi tarafından Bakü'de kurulmuş bir tasavvufi ekoldür. Fazlullah'ın ölümüyle müritleri Anadolu ve Rumeli'ye geçerek Bektaşiliğin içerisinde kaybolmuştur. Nesimi Fazlullah'ın damadı ve mürididir. Bütün bunların sonucu olarak Bektaşilik bir "senkretizm" (inançlar karışımıdır) demek mümkündür (Melikoff, 1993: 23). Buna karşılık Yaşar Nuri Öztürk Bektaşiliğin başlangıçta Sünni karakterli olmasına karşılık sonradan çeşitli sebeplerle özellik değiştirdiğinden bahsetmektedir (Öztürk, 1992: 16,30,156)

4.3. Anadolu Selçuklu Toplumsal Düzeni İçinde Ahilik

Selçukluların Anadolu'ya geldikleri tarihlerde Bizans ve Haçlılarla yapılan savaşlar Anadolu'yu dünya ticaret yollarının dışına ittiği gibi harap bir vaziyete de getirmiştir. Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte iç ve dış ticaret canlanmış, ticaret kervanlarının emniyeti için teşkilatlar kurulmuş, şehir ve kasabalar imar edilmiştir (Turan, 2003: 354-364). Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri sırasında sahip oldukları toplumsal müesseselere ek olarak dini ve kültürel bakımdan İranlılardan, hayvancılıkla uğraşan nüfus hariç olmak üzere, iktisadi ve sosyal bakımdan ise Anadolu'daki Rum ve Ermenilerden etkilenmişlerdir. Yerleştikten sonra Türk nüfusu şehirli ve köylü olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

Şehir nüfusu hiyerarşik olarak; sultanlar ve melikler, ayan adı da verilen emirler, tüccar ve işçiler (halkı devlet nezdinde temsil edenler) ve zanaat erbabından oluşurdu. Bu hiyerarşik yapıyı servet değil, siyasi yapıya yakınlık belirlerdi. Gayrı Müslim Ermeni ve Rumlar zanaat ve ticaret erbabı olup iktisadi hayatı elinde tutardı. Yönetici pozisyonunda olan askeri bürokrasi tımar sistemi dolayısıyla tarla, bahçe ve han gibi gayrı menkule dayalı bir zenginliğe sahiptir. Diğer yönetici zümre olan müderris ve kadılar çoğunlukla İran kökenlidir. Kadılar adli görevlerinin yanı sıra çarşı pazar ve mahallelerin denetimi gibi idari yetkilere de sahiptir. Esnaf ve zanaatkârlar mesleki faaliyetlerini loncalar içerisinde yaparken tekke ve zaviyelerde sosyal hayatlarını sürdürürlerdi. Ticaret ise; iç ticaret, dış ticaret ve kervancılık olarak yapılırdı. Meslek erbabı dışındaki halk mahalle sınırları içinde hayatını sürdürürdü.

Köy topluluğu ise yerleşik ve göçebe olarak iki gruba ayrılır. Yerleşikler iç kesimlerde tımar sistemi içerisinde yaşarken, göçebeler Ege ve Akdeniz kıyılarıyla şimdiki Güneydoğu Anadolu bölgesinde hayvancılık yaparak yaşıyorlardı (Akdağ, 1979: 11-52).

Yaşayan her sosyal müessese gibi Fars ve Arap orijinli bir kavram olan diğer tasavvufi akımlarla birlikte fütüvvet Anadolu' da Türkleşerek yeni bir yapısal değişim geçirmiştir. Anadolu nüfusunun din ve etnik köken itibariyle heterojen yapıda olması fütüvvetin ve Ahi teşkilatının yapısını da etkilemiştir. Anadolu'daki esnaf teşkilatı bölge ve beyliklere

göre Vefai, Mevlevi, Kalenderi gibi farklı tarikatların kontrolünde olmuştur. Örnek olarak Mevlevilik Karaman beyliği ve civarı bölgelerde, özellikle şehirlerde etkili olduğundan oradaki yönetimleri destekledikleri gibi esnaf teşkilatını da kontrol etmiştir. Buna karşılık Bektaşilik daha çok Erzincan, Sivas, Amasya ve Tokat gibi bölgelerde kırsal kesimlerde etkili olmuşlar ve buradaki esnafı örgütlemiştir.

Ahiliğin Anadolu'daki sosyal, siyasi ve iktisadi etkileri konusunda da farklı görüşler vardır. Konuya olumlu yaklaşanlara göre hızla yayılan Ahilik özellikle 13. asırdan itibaren köy ve kasaba kurmanın ontolojik ve epistemolojik temelini oluşturmuşlar; Moğol saldırılarının sonucu siyasi ve ekonomik istikrarın bozulmasıyla siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve dini fonksiyonlar üstlenerek halkın direnme gücünün temsilcileri olmuştur (Barkan, 2015: 5-37). Ayrıca yerel güçler ve kabileler arası anlaşmazlıkları çözerek coğrafyadaki ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel ve dini bütünlüğün çimentosu olmalarının yanında, toplumsal ahlakın korunması ve mesleki eğitim kuruluşu da olmuşlardır. Sosyal dayanışma ve güvenlik yanında iktisadi hayatın adil ve güvenli bir biçimde düzenlenmesi; kalite ve fiyatların kontrolü de devletle birlikte ahilerin görevleri arasındadır.

Yalnızca şehirlerde değil, köylere kadar uzanan teşkilatlanmalarıyla Haçlı ve Moğol saldırılarıyla sarsılan merkezi idarenin otorite tesisinde en önemli dayanağı olmuşlardır. Diğer taraftan ahiler halk ile iktidar arasında dengeyi sağlayan unsurdur. Yani doğduğu coğrafyanın isyancı ve sert mizaçlı fütüvvet kurumu; yumuşak, hoş görülü ve iş birlikçi bir kimliğe bürünmüştür.

Bu süreçte kadınlara ekonomik ve sosyal hayatta itibarlı ve aktif bir rol yükleyen Bacıyân-ı Rum örgütü ayrıca dikkat çekmektedir. Ahi Evran'ın karısı Fatma Hatunun kurduğu söylenen teşkilat marifetiyle kadınlar barış döneminde çeşitli malların imalatını yapıp kimsesiz yetim kızlarla yaşlıları himaye ederlerken, savaşta gerektiğinde erleriyle birlikte savaşmaktadır. Bu görüşlerin aksine batını karakterli tasavvufi akımların Anadolu insanını uyuşturup avutarak işgalci güçlere karşı mücadele güçlerini yok ettiklerine dair görüşler de bulunmaktadır (Akdağ, 1979: 48; Alptekin, 1992: 377-380)

Bu dönemde Tasavvufi akımların devletle ilişkileri arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin bazı gruplar bir dönemde devlete ve otoriteye isyan ederken, bazen da otoriteye itaatkâr, hatta devletin kurucu unsuru olmuştur. Ancak bu durum da sürekli değildir. Örneğin Vefai tarikatından olan Babailer 1239 Selçuklular döneminde devlete isyan ederek Selçuklu Devleti ve toplumunu derinden sarsarken, bir Babai ekolü olan Bektaşiler Selçukluların yanında Moğollarla da savaşmışlardır. Bu gelişmelerin sonucunda Selçuklular ve sonrasında Osmanlılar Babai dervişlerini Batı Anadolu ve Rumeli'ye göçe teşvik etmişlerdir

Kimi zaman da farklı grup ve akımlar, farklı yerlerde bulunmuşlardır. Örneğin Selçuklu- Moğol savaşında Mevlâna Celaleddin Rumi ve Mevleviler siyasi açıdan Moğollardan yana olurken, Ahi Evran aktif olarak Selçukludan yanadır.

İlerleyen dönemlerde ise beylikler arası iktidar mücadelesinde Babailer Osmanlı Beyliğini desteklerken, Mevleviler Karaman Beyliğini desteklemiştir. Yine Bektaşiler de dâhil olmak üzere Babailer Osmanlı'nın kuruluşu sırasında onu desteklemiştir. Hatta bir Vefai dervişi olan Şeyh Edebalı ahi tekkesi şeyhidir. Bektaşilik Osmanlı ordusu olan yenicinin manevi kimliğini oluşturmuştur. Selçuklu yönetimi yıkılınca Ahiler Ankara'da kısa süreli bir Ahi devleti kurdular. 15. yüzyıla kadar Ankara'yı yerel anlamda ahilerin yönettiği bilinmektedir. Osmanlı Ankara'yı ahilerden almıştır. Ankara Savaşı sonrası Fetret devrinde Ankara yine ahilerin eline geçmiştir. Düzmece Mustafa isyanı sırasındaki karışıklıkta ahiler Bursa'nın yağmalanmasını da engellemişlerdir (Şeker, 2001: 142), (İnalçık, 2017: 39,47; Melikoff, 1993: 38). Görüldüğü gibi Batını karakterli Mevlevilikle Bektaşilik arasında hem siyasi konularda hem de esnafı örgütleme ve kontrol etmede ciddi bir rekabet söz konusudur. Giderek Babai isyanları sonrası Bektaşilik gözden düşünce ülke genelinde Mevleviliğin mutlak hâkimiyeti söz konusu olmuştur (Akdağ, 1979: 51).

4.4. Osmanlı Kuruluş Döneminde Toplumsal Düzen İçerisinde Ahilik

Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile Osmanlı devletinin kuruluşu arasında yaklaşık 250 yıl bulunmaktadır. Osmanlı kurulurken tarikatlar tüm çeşitleriyle Anadolu'da en faal dönemlerini yaşıyordu. Anadolu'da siyasi ve iktisadi istikrarın kaybolduğu 13. yüzyılda Türk nüfusu Bizans sınırlarına doğru akmaya başlamıştır. Osmanlı devleti diğer beyliklere uzak bir noktada Moğol- Haçlı- Bizans çekişmesinden olabildiği kadar uzakta, Türk ve Rum nüfusun birlikte yaşadığı bu topraklarda kuruldu. Türkler siyasi ve iktisadi perişanlığın hâkim olduğu bu topraklara her anlamda canlılık getirmiştir. Yerli Bizans halkıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerinden zanaat ve ticaret erbabı şehirleri imar ederken, Türkmenler yayla ve ziraat sahalarını doldurmuşlardır.

Osmanlı'da tarikat-siyaset ilişkileri büyük ölçüde Selçuklu dönemiyle benzerlik gösterir. Ahi Evran Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı Devleti döneminde de esnaf teşkilatının itibar edilen piridir. Ortak tarafları Bâtınlık olan tasavvufi ekoller belli ölçülerde siyasetin içindedir. Tarikatların birbiriyle ve devletle ilişkileri konusunda yazılanlar önemli ölçüde çelişkileri barındırmaktadır. Bu konudaki en önemli tartışma Ahilerin Osmanlı'nın kuruluşuna katkısı konusudur. Öncelikle ahiliğin inanç yapısı, güçlerinin boyutu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda oynadığı rol konusunda kaynaklar oldukça yetersizdir. Osmanlı esnaf teşkilatıyla ilgili elimizde bir kanunname ve nizamname bulunmamaktadır. Yaygın görüşe göre Şeyh Edebali ve Ahiler beylikler arası mücadelede diğer beyliklere karşı Osmanlı'nın yanında yer alarak belirleyici rol oynamışlardır. Bununla birlikte Şeyh Edebali'nin tarikat mensubiyeti hakkında mevcut Osmanlı kaynaklarında kayıt yoktur. İlk büyük Osmanlı tarihçisi kabul edilen Aşıkpaşazadenin "Tevarih-i Ali Osman"ı bile Osmanlı devletinin kuruluşundan yaklaşık 200 yıl sonra 1485 yılında kaleme alınmıştır. Onun tespitiyle Ahilik Osmanlı devletinin kuruluşunda da önemli rol oynamıştır. Hatta ilk Osmanlı padişah ve vezirlerinin çoğu ahi teşkilatına mensuptur. Hacı Bektaş müridi olan Şeyh Edebali kızını Osman beye vererek tekkesini iktidar ortağı

yapmıştır. Osman gazinin vefatından sonra yerine geçecek olanı belirlemek için Edebalı'nın yeğeni Ahi Hasan'ın zaviyesinde toplantı yapılmış ve Orhan Gazi'ye şed bağlanarak bey seçilmiştir. Hakeza Orhan gazinin oğlu 1. Murat da ahiler elinden şed kuşanıp padişah olmuştur (İnalcık, 2003: 61). Yeniçeri Ocağı da Hacı Bektaş'ın manevi himayesinde addedilmiştir.

Bu yaklaşıma Ahmet Yaşar Ocak'ın itirazı vardır. Ocak'a göre ahilerin Osmanlı'nın kuruluşundaki rolü abartılmıştır. Ahilik bir taraflıyla gençlik örgütlenmesi, şövalye ve mason örgütü niteliği de taşıyan dini, mistik boyutları da olan bir esnaf örgütlenmesidir. Başlangıçta Fütüvvetin Anadolu kolu olarak ortaya çıkmış olup sonraları Orta Asya kültürü ve bazı tasavvuf ekolleriyle harmanlanarak kendine has bir yapıya dönüşmüştür. Âşıkpaşazâde Selçuklu'ya isyan eden Baba İlyas'ın soyundan geldiği için mensubu bulunduğu zümrenin itibarını yükseltmek için Kalenderlik ve onun kolları olan Vefai, Yesevi ve Haydarileri ahi olarak tanımlamıştır. Şeyh Edebalı Ahi şeyhi değil, Vefai tarikatına mensup bir sufidir (Kiras, 2019).

Alman şarkiyatçı-oryantalisti Franz Taeshner (1888-1967) "Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı" adlı eserinde Âşıkpaşazâde'nin bahsettiği "Bacıyan-ı Rum" teşkilatı üzerinde ilk defa duran kişidir. Ancak kadınların o dönem şartlarında böyle bir teşkilat kurabileceğine ihtimal vermez ve Âşıkpaşazâde'nin yanlış olduğunu düşünür. Fuat Köprülü ise Franz Taeshner'in görüşlerine katılmaz ve "Bacıyan-ı Rum" un varlığını kabul eder (Mikail Bayram, 2016: 47-54)

Mevlevilikle Bektaşilik arasında hem siyasi konularda hem de esnafî örgütlenme ve kontrol etmede ciddi bir rekabet söz konusudur. Örneğin beylikler arası iktidar mücadelesinde Babalar Osmanlı'yı desteklerken, Mevleviler Karaman Beyliğini desteklemiştir. Babai isyanları sonrası Bektaşilik gözden düşünce tıpkı Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da Mevleviliğin devlete yakınlığı söz konusu olmuştur (Akdağ, 1979: 51). Oysa Mevleviler yakın döneme kadar önce Selçukluları, sonra da Karamanoğulları Beyliğini desteklemişlerdi. Kimi yazarlara göre Babai isyanlarının sebebi bazı devlet adamlarının göçebe Türkmenlere kötü

davranmasıdır. Bu gelişmelerin sonucunda Selçuklular ve sonrasında Osmanlılar Babai dervişlerini Batı Anadolu ve Rumeli'ye göçe teşvik etmişlerdir (Sander, 2016: 23).

Beyliklerin kuruluş döneminde hem Babailik hem de Mevlevilik çok güçlenmiştir. Bunda beylikler arası mücadele büyük rol oynamaktadır. Diğer ifadeyle siyasi ve iktisadi şartların kötülüğü bu hareketlerde grup dayanışmasını artırıcı rol oynamıştır. 14. Yüzyıl başlarında Anadolu'ya gelen İbn. Battuta ünlü seyahatnamesinde Osmanlı toplumsal düzeni içerisinde ahilerin yeriyle ilgili bilgiler vermektedir (Batuta, 1993: 194-195).

Hakkında çelişkili bilgilerin olduğu ilginç kişiliklerden biri de Şeyh Bedrettin Simavi'dir. Fetret döneminde Şehzade Musa'nın kazaskeri olan Bedrettin taht mücadelesini Çelebi Mehmet'in kazanmasıyla Osmanlı vakanüvislerine göre sapıtmış bir şeyh olarak idam edilmiştir. Şeyh Bedrettin'in kimliği konusunda tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Nazım Hikmetin başını çektiği gruba göre Şeyh Bedrettin de (1359-1420) emperyalizme karşı isyan eden devrimci sosyalistlerin lideridir. Konuya objektif yaklaşan Ahmet Güner Sayar'a göre Şeyh Bedrettin bir İslam hukukçusu olarak bireyin hürriyetinin (mülk, toprak edinme hürriyeti dâhil) bir hak olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla köylü sosyalizminin teorisyeni değil, tam tersine Osmanlı'nın devletçi anlayışına karşı tarımda özel mülkiyeti savunan bir Sünni hukukçu ve tasavvufçudur. Komünist fikirler ne eserinde ne kendinde yoktur. Devrimci değil, reformisttir (Sayar, 2018: 276-316). Ahmet Yaşar Ocak'a göre ise Şeyh Bedrettin isyanı iddia edildiği gibi eşitlikçiliği savunan bir halk hareketi değil, imtiyazları elinden alınan sipahiler, gaziler ve feodallerin çıkarlarına hizmet eden bir harekettir (Ocak, 2016).

4.5. İmparatorluk Döneminde Toplumsal Düzen İçerisinde Ahilik

Ahilik başlangıçta Osmanlı devleti kuran temel unsurlardan biri-ken kabile/oba birliğinin önce beyliğe, daha sonra giderek imparatorluğa dönüşmesiyle diğer yerel unsurlar gibi devlet yönetimdeki fonksiyonları azalmıştır.

Beylik döneminde yerel beylere bağlı düzensiz askeri gücün yerine devşirme sistemine dayalı yeniçeri ordusu kurulmuştur. Yeniçeri ordusu Bektaşiliğin değerleriyle birleştirildi. Beyliğin kurucu unsuru olan yerel beylerin yerine de devşirme kökenli gaziler askeri ve idari yapıda yerlerini aldılar. (Sander, 2016: 69). Devlet bir taraftan Ahiliğin vesayetinden kurtulurken diğer taraftan Ahi birliklerini kontrol etme iradesini ve gücünü ortaya koydu. Başlangıçta ahiler yöneticilerini kendileri seçerken, giderek yönetici tayinleri bizzat devlet eliyle yapılmaya başlandı.

Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren merkezi idarenin güçlenmesiyle birlikte Ahilik diğer yerel güç merkezleriyle birlikte siyasi bir güç olmaktan bütünüyle çıkararak yalnızca esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilata dönüşmüştür. Bu durum devletin ahilere belirli dönemler için mecburiyetten katlanılan bir siyasi ortak olarak baktığını göstermektedir. Bu dönemde esnafın üretim düzeni devletin titizlikle uyguladığı “iaşe ilkesi” çerçevesinde gerçekleşmiştir. İşletmelerde kadın işçilerin yanı sıra köle istihdamına da rastlanır (Faroqhi, 2017: 22). Osmanlı esnaf cemiyetleri iktisadi fonksiyonlarının yanı sıra meslektaşlarıyla dayanışma, muhtaçlara yardım, avarız vergilerini ödeme gibi sosyal fonksiyonlara da sahiptir. Dükkân sahibi ustalarla kalfa adı altında çalışan işçilerin ilişkilerini düzen kurallar usta lehine hükümler ihtiva etmektedir. Genellikle bekâr olan işçiler bekâr odalarında topluca kalmaktadır. Giderek esnaf işletmeleri ve birlikleri imtiyazlı bürokratların eline geçtikçe esnaf sistemi orijinal halinin dışına çıkmaya başlamıştır (Barkan, 1985: 40-45). Osmanlı Devletinde esnaf devlete ait işyerlerinde ücret karşılığında çalışanlar ve serbest çalışanlar olmak üzere iki gruptur (Kal'a, 1995: 423-430). Devlet kontrolünde imtiyaz anlamına gelen gedik sistemiyle birlikte Ahilik sembolik bir anlama dönüşmüş ve devlet sisteminin tek güç merkezi olmuştur.

İmparatorluk devri dünya ticaretinin coğrafi keşifler sonucu Atlantik kıyılarına kaydığı dönemdir. Diğer bir ifadeyle Osmanlı'nın uluslararası ticaretin dışında kaldığı dönemdir. Max Weber ve Werner Sombart'ın etkisiyle bu dönemin fikir ve zihniyet dünyasını araştıran Ülgener, dönemi Osmanlı'nın orta çağı olarak isimlendirmektedir (Ülgener, 1981: 23-24). Bu dönemde Osmanlı Devleti kuruluş ve gelişme döneminde

diğer kurucu unsurlarla birlikte siyasi ve ekonomik iktidarı ve otoriteyi paylaşmak zorunda kaldığı tarikatlarla ilişkini yeniden düzenledi. Fatih Sultan Mehmet'le başlayan merkezin güçlenmesi diğer kurucu unsurlarla birlikte tarikatların esnaf üzerinde, dolayısıyla kamusal hayattaki siyasi ve ekonomik otoritesi sınırlandı. Daha doğrusu seremonik ve simgesel duruma indirgendi. Sonraki dönemlerde siyasi fonksiyonlarını bütünüyle yitirdi ve yalnızca iktisadi fonksiyonları kaldı (Ülgener S. , 2006: 31-35).

Dönemin büyük tüccarları başlangıçta uzak diyarlara gidip gelirken, giderek Şark ticaretinin coğrafi keşifler sonucu zayıflamasıyla sayıları azalmış ve esnaflaşarak belli merkezlerde toplanmaya başlamıştır. Tüccarlarda rastlanan iktisat dışı karakter esnaflarda da mevcuttur. Davranış kalıpları grup şeceresinin efsanevi bir kahramana dayandırılması ve grup dayanışması, görünüş ve gösterişe düşkünlük, dünyayı fazla umursamamak gibi bazı noktalarda birbirine yaklaşır (Ülgener, 1981: 36). Buna paralel olarak içerdeki gelişmelerin de etkisiyle dışa, yeniliğe kapalı hale geliş iktisadi ve siyasi açıdan güç kaybetmelerine sebep olmuştur. Bu dönem ahlakçıları parayı, kazancı, ticareti sürekli kötüledikleri gibi; tasavvuf akımları da kanaati ve sabrı övüp iş ve meslek değiştirmeye sıcak bakmadığında coğrafi ve mesleki seyyaliyetin (hareketlilik, akışkanlık) olmadığı durağan bir iktisadi hayatın fikri alt yapısı ortaya çıkmıştır. Tanzimat sonrasında ise sistem resmen de sona ermiş ve esnaf ve tüccar örgütlenmesi Batılı normda yeniden düzenlenmiştir (Ortaylı, 2004: 93-94).

Sınırlanan yeni faaliyet alanlarıyla küçük esnaf ve zanaatkâr lonca sistemi içinde şu fonksiyonları icra etmiştir:

Kapalı ekonomik düzenin üretim ve dağıtımını düzenlemek: Lonca düzeninde üretim ve tüketim sınırlanmıştır. Yani fiyat, kalite, işçi sayısı; dolayısıyla üretim arzı sınırlıdır. Fiyat ve kalitenin denetimi devletçe yapılır. Buna narh işlemi denir. Şehirde ekonomik hayatı düzenleme, yürütme ve kontrol görevi muhtesip adı verilen ve kadı yardımcısı pozisyonunda olan memurlar eliyle yürütülmüştür. 16. Yüzyıldan sonra muhtesiplik iltizamla verilen bir göreve dönüşmüştür.

Çalışma hayatındaki ilişkileri düzenlemek: Lonca sisteminde çalışma esasları: Devlet kontrolünde meslek dayanışması ve üretim sistemidir. Hiyerarşik bir örgüt yapısına rastlanır. Her loncanın başında bir kethüda, lonca kethüdalarının üzerinde ise bir şehir kethüdası bulunur. İlişkiler usta- çırak sistemi içindedir. Sert bir eğitim ve disiplin vardır. Üretim yüz yüze ilişkiler içinde ve dar bir çevrede yapılır. Üretim faaliyetleri dışında; merkezi idarenin temsilcilerinin bulunmadığı yerlerde yönetimi üstlenir. Zorba ve serserilerle, resmi görevini zorbalığa dönüştürenlerin zulmünü önleyerek toplum güvenliğini sağlar. Yabancı misafirlerle yolcuları ağırlarlardı (Ortaylı, 2004: 98-99).

4.6. Çözülme ve Sona Doğru

İktisadi zayıflamanın yanı sıra fonksiyonel önemlerinin azalması esnaf teşkilatları için çözülmeye giden yolun başlangıcı oldu. Önce yönetici üst tabakayla derin bir ayrışma meydana geldi. Sonrasında esnaf kitlesini isyan hareketlerinde bile görmek mümkün oldu. Örneğin IV. Mehmet'in padişahlığı döneminde miladi 1651 yılında İstanbul'da isyana kalkıştılar. Bir rivayete göre İstanbul'da askeri zümreden bazı şahısların esnafın çalışma düzenlerine müdahalesinin yanı sıra taşrada bazı üst düzey idarecilerin el altından sürü satın alıp lonca üyelerine sattırmaları isyan sebebi olmuştur (Akbiyık, 2013: 61-62). Diğer rivayete göre isyanın sebebi devletin yeniçerilerin ulufesini ödeyememesi sonucu yeni bastığı düşük ayarlı parayı esnafın elindeki değerli parayla zorla değiştirmek istemesidir.

1826 yılında Yeniçeri teşkilatının ortadan kaldırılması esnaf teşkilatının varlığını ilgilendiren en önemli gelişme oldu. Böylece tekelci yapı en önemli dayanağından mahrum olmuş oldu. Yeniçeriliğin kaldırılmasından hemen sonra da konuyla ilgili iki gelişme oldu. Birincisi yeniçeri ocağıyla birlikte Bektaşî Tekkelerinin de 2. Mahmut tarafından kapatılarak dağıtılmasıdır. İkincisi ise yine aynı padişah tarafından İhtisab Nezaretinin (bakanlık) kurulmasıdır. Bu nezaret şehrin; güvenlik işleri, esnafın teftişi ve vergilerin toplanması işlerini yapıyordu. Ancak özellikle Kırım Savaşının şehirde yarattığı kargaşa sonucu İhtisab

Nezaretinin yetersizliği üzerine 1855 yılında söz konusu nezaretin yerine İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) kuruldu. Şehremanet; şehrin iaşesinin sağlanması, esnafın kontrolü, yolların yapım ve onarımı, şehrin temizliği, vergilerin toplanarak maliyeye teslim edilmesi görevlerini yapacaktı. Bu düzenlemeler içinde yer alan esnafın kontrolünün bütünüyle devletçe yapılmasıyla Ahiliğin yerini alan Gedik teşkilatının esnaf üzerindeki tasarrufunun kaldırıldığı açık bir şekilde görülmektedir.

Bu gelişmelerin ardından tarikat toplum ilişkisini etkileyen önemli iki düzenleme daha yapıldı. İlki devletin tarikat ve cemaatleri denetlemek, tarikatlarla esnaf teşkilatı arasındaki bağlantıyı kesmek ve gerçek şeyhleri kayıt altına almak için 1866 yılında Şeyhülislamlığa bağlı olarak “Meclis-i Meşayih” kurması olmuştur. Birtakım tarikat mensupları “seyyidlik” kavramını istismar ederek mal mülk edinmede geniş imkânlar kavuşmuştur. Çıkarlarına dokunulduğunda ise isyan ve kıyam edip mehdilik ve seyyidlik yolunu tutmuşlardır. Ancak denetim elemanları yine tarikat temsilcilerinden oluştuğu için uygulama başarısız olmuştur. Kurum 1902 yılında kapatılmıştır (Aydın, 247-248). İkincisi ise Yıldırım Beyazıt döneminde kurulan ve “seyyid”lerin özellikle mali açıdan korunmasını amaçlayan “Nakibüleşraf” kurumunun hilafetin ilgasıyla kaldırılmasıdır (Buzpınar, 322-324).

4.7. Lonca Sisteminin Çökmesinin Ana Faktörleri

Ticaret Yollarının Değişmesi ve Geleneksel Ticaret Yollarının Önemini Kaybetmesi ile Fetihlerin Son Bulması; 15. yüzyıl sonlarında Ümit Burnu'nun keşfi ve Rus Çarlığının Asya ticaret yollarına hâkimiyeti Osmanlı'yı dünya ticaret sisteminin dışına itmiştir. Bu gelişme 16. Yüzyıldan başlayarak sanayi devriminin başlangıcına kadar hükmünü icra etmiştir (Sander, 2016: 102, 109). Sonraki dönemlerde ulaşım ve haberleşme teknolojilerindeki büyük gelişmeler sanayi işletmelerinin Batılı işletmelerin pazar alanlarını büyütürken geleneksel yapıyı kendi bölgesinde bile mahkûm etmiştir.

Yabancı Ülkelere Verilen Ticari İmtiyazlar; bu imtiyazlar devletin yükselme döneminde ekonomik çıkarlar doğrultusunda verilmiştir.

Ancak son dönemlerde dış ticaret ve yerli üretim düzeni açısından yıkıma sebep olmuştur.

Fabrikasyon Üretimin Yeni Bir Sanayi Düzenini Doğurması; ekonomik ve teknolojik gelişmeler Batıda olduğu gibi Osmanlı'da da fabrikasyon üretimi doğurmuştur. Osmanlı ekonomisine hâkim olan sanayi kuruluşları çoğunlukla batılı ülkeler ve onların yerli acente/distribütörlerine aitti. Yerli sanayi işletmeleri askeri amaçlarla devlet eliyle kurulmuştur. Devlet eliyle kurulan fabrikaların işçileri askerlerdi. Sonraki sanayileşme örnekleri de devlet eliyle olmuştur (Karakışla, 1998: 28). Lonca sistemi sanayi mallarına karşı rekabet edemedi. Esnaf zanaatkâr işletmeleri piyasa sistemi içerisinde yerini alamadığı gibi çalışanları da sanayi işçisine dönüştürmedi.

1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Anlaşması; bu anlaşma imalat ve ticarete tekeli (yed-i vahid) kaldırarak zaten zayıflamış olan gedik sisteminin ekonomik anlamda sonunu getirmiştir. Buna karşılık batı sanayi sahip olduğu üstünlükler sayesinde fiilen tekel durumuna gelmiştir. İlber Ortaylı bu anlaşmanın rolünün abartıldığı görüşündedir. Ona göre göre 1838 Anlaşması sadece fiili durumun resmileşmesidir. Batı sanayi ürünleri Osmanlı pazarlarında zaten geleneksel üretim düzeninin ürünlerini piyasadan silmişti (Ortaylı, 2001: 201-210)

Tasavvufçu/ Gelenekçi Ahlakın İktisadi Durgunluğu Doğurması; ekonomik ve siyasi sebeplerin yanı sıra gelenekçi ahlakın bir lokma, bir hırka felsefesi durgun ve dışa kapalı bir iktisadi zihniyet ve hayatı doğurmuştur. Bu yapı toplumun geneliyle birlikte tüccar ve zanaatkârın da zihniyetini etkileyerek üretimden tüketime hayatın tüm alanlarında rasyonellik kavramından uzaklaşmayı beraberinde getirmiştir.

Yeniçerilerin Esnaflaşması; fetihlerin durmasıyla birlikte asker ocaklarının disiplini ve ekonomik durumlarında bozulmalar meydana geldi. Maaşlar düzenli ödenmemeye başladı. Bunun sonucu olarak 1587'de yayınlanan bir fermanla yeniçeri ve sipahi zümrelerine esnaflık hakkı tanındı (Sander, 2016: 115,163; Ekinci, 2008: 174). Bunun sonucu olarak da 16. ve 17. yüzyıllar boyunca devam eden sıkıntı ve bunalım dönemlerinde yeniçeriler gayrı meşru bir şekilde esnaf loncalarına girmeye,

ticaret ve zanaatla meşgul olmaya başlamışlardır (Pamuk, 1990: 121). Yeniçerilerin esnaflaşmaya başlama süreçleri 18. Yüzyıldan itibaren şehrin en kalabalık esnaf grubu olan hamallar vasıtasıyla olmuştur (Ertuğ, 2008). Yeniçerilerin esnaflaşması kadar bu ocağın kapatılması da geleneksel esnaf sistemini etkilemiştir. 1826'da Yeniçeri Ocağının kapatılmasıyla Gedik mensupları kendilerini koruyan ve aralarında ortaklık bağı bulunan silahlı muhafızlarını kaybetmişlerdir (Karakışla, 1998: 29). Bu durum Gedik sistemini zayıflatan en önemli gelişme oldu.

Ayanların ticaret, tefecilik ve esnaflığa el atması; bir bölgenin nüfuz sahibi, ileri gelenleri olarak tanımlanan ayanların gücü 17. Asır sonlarına doğru valilerin gücünün azalmasına paralel olarak artmaya başlamıştır. Merkezi idare adına vergi toplama yetkisine sahip olmuş ve bunu sağlamak için emirlerinde düzenli olarak asker bulundurmuşlardır. Güçleri 19. Asır başlarında 1808 yılında imzalanan "Sened-i İttifak" ile zirveye çıkan ayanlar toplanan vergilerden başkentin payını gönderdikten sonra kendilerine kalan kısım sermayelerinin temelini oluşturmuştur. Ayanlar ticaret ve tefeciliğin yanı sıra formel olarak lonca kontrolündeki imalata girip dükkân işletmiştir. Bunlara ilaveten miri arazileri şahsi mülke dönüştürerek çiftlikler oluşturdular (Pamuk, 1990: 124-125). Avrupa'nın aksine yukarıda belirtilerin sebeplerin etkisiyle Osmanlı Devletinde bir sanayileşme süreci yaşanmadığı gibi küçük üretim işletmeleri Avrupa sanayiiyle rekabette çok zorlandılar. Bu gelişme esnaf ve zanaatkâr işletmelerinin yeni dönemde de devlet korumasında tekelci üretim düzeyini devam ettirmesine sebep oldu.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

1. Çoğunlukla esnaf örgütlenmesi, kısmen de tüccar örgütlenmesi olan loncalara sanayi öncesi dönemde doğu ve batıda her toplumda rastlamak mümkündür. Roma ve Bizans uygulamalarında loncalar devlet tarafından örgütlenen ve devlet denetimini kolaylaştıran korporatist bir özellik taşımaktadır. Buradan hareketle loncaları yalnız bir ülkeye veya bir kültüre ait kabul etmek hatalı bir görüş olur. Hatta kapalı örgüt yapısıyla yapı ustaları birliği olan masonluk, şövalye ve misyoner

tarikatları, sonraki dönemlerde komünist ve faşist örgütler dahi bu kapsamda değerlendirilmiştir (Köprülü, 1981: 214); (Barkan, 2015) Loncalar yalnızca bir esnaf örgütü değildir. Dünyadaki her uygulamada siyasi, askeri, sosyal ve özellikle dini fonksiyonlara sahiptir.

2. İslam Dünyasındaki lonca oluşumunu ise Bâtını karakterli Karmatilik ve vahdet i vücudçuluk farklı seviyelerde etkilemiştir. Lonca örgütlerine tamamen Sünni ya da Şii karakter isnat etmek doğru değildir. Örneğin Fatımi loncaları Şii iken Osmanlı ve Selçuklu loncaları Sünni'dir. Bu özellikler dikkate alındığında tasavvufu yalnızca nefis terbiyesi ile ilgilenen riyazi bir hareket olarak görmek hatalı olur. Hatta kurumlaşmış tasavvufun ticari ve siyasi özelliklerinin daha ön planda olduğu söylenebilir.

3. Türk loncası olarak tanımlanan ahilikle ilgili yazılıp çizilenlere Fuat Köprülü öncülük etmiştir. Sonraki dönemde yazılan eserlerde onun etkisi büyüktür. Bununla birlikte Ahilik konusunda ciddi kısıtlarla karşı karşıyayız. Toplumsal hayatımızı etkileyen en popüler kişilerin bile hayatıyla ilgili belgeye dayalı bilgi yoktur ya da rivayete dayalıdır. Hatta ünlü tarihçi Ahmet Yaşar Ocak'a göre Türk sufizmi ve ahiliğin temel karakteri Yesevi' ye ait tek yazılı eser kabul edilen "Divan- Hikmet" in bile ona ait olup olmadığı şüphelidir.

Ahmet Yesevi dışında, onun hocası olduğu rivayet edilen Aslan Baba, Ahi Evren/Evran, hatta Şeyh Edebali hakkındaki rivayetler birbirini tutmamaktadır. Köprülü'nün tezini inşa ettiği Yesevi konusundaki düşüncesi de karışıktır. Köprülü Yesevi' yi önce Sünni bir şeyh olarak tanıtırken, daha sonra görüşünü değiştirerek Bektaşiliğe yakın İslamlaşmış bir Şamanist inanca sahip olduğu sonucuna varmıştır. Köprülü Yesevi'yi bir "kült"e dönüştürmüştür. Köprülü Anadolu tasavvufunun bütünüyle Yeseviliğin devamı olduğu görüşünden 1940'lı yıllarda vazgeçmiş ve Yeseviliğin Anadolu'daki uzantısını yalnızca Bektaşilikle sınırlamıştır.

Ahmet Taner Karamustafa da Zeki Velidi Togan ve Ahmet Taner Karamustafa Köprülü'nün Yesevilikle ilgili görüşlerini abartılı bularak Yeseviliğin Anadolu'da hiç olmadığı görüşündedir. Ahmet Yaşar Ocak Ahmet Yesevi hakkında yazılan çelişkili kaynaklardan yola çıkarak biri

Budist, Şamanist, Maniheist; diğeri ise başlangıçta heteredoks olup sonradan Sünnileşen Yesevi olmak üzere iki farklı Ahmet Yesevi'nin bulunduğunu ifade eder. Ocak ayrıca Yesevi'nin adının Selçuklu ve Osmanlı tasavvuf çevrelerinde bir iki tezkire dışında hiç geçmediğini belirtir.

Buna karşılık bazı kaynaklar da ahiliğin fütüvvetin Anadolu versiyonu olduğunu, dolayısıyla Arap kökenli olduğunu ifade etmiştir. Onlara göre Arap menşeli fütüvvet Anadolu'da Ahilik adıyla yeni bir biçim ve öz kazanmış ve esnaf hareketine dönüşmüştür.

4. Fütüvvet ve ahilikle ilgili yerli ve batılı kaynaklar arasında da büyük çelişkiler vardır. Örneğin Cahen Osmanlı esnaf sisteminin Bizans Loncalarının taklidi olduğunu söylerken Köprülü ve talebesi Ö. Lütfi Barkan Ahiliğin Türklere has bir sistem olduğunu ifade etmektedir.

Ancak fütüvvet kavramını başlangıçta Hoca Ahmet Yesevi ile irtibatlandırarak ele alan Köprülü, daha sonraki yıllarda çağdaşı olan Batılı tarihçiler F. Taeshner, Massignon ve Hodgson ile aynı paralelde düşünerek Ahiliğin felsefesini İran üzerinde Anadolu'ya gelen Arap-İslam menşeli fütüvvete dayandırmıştır (Ocak, 2016).

5. Ahilik üzerinde de tasavvufi akımların etkisi büyüktür. Türk tasavvufu İslam'ın yanında Hinduizm, Mecusilik gibi akımların yanında Şamanizm'le Yahudi ve Hristiyan mistizminden de ciddi şekilde etkilenmiştir. Adı geçen inanç sistemleriyle tasavvufi ekollerin düşünce dinamikleri ve ritüelleri arasında şaşırtıcı benzerlikler bunu göstermektedir. Selçuklulardan itibaren Türkler esnafı teşkilatlandırırken yukarıda sıralanan kaynakların yanı sıra Anadolu'da fikri temasta buldukları kültürlerden de önemli ölçüde yararlandılar. Anadolu Selçukluları döneminde Haçlı seferleri ve Moğol yayılcılığı sonucunda ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar sonucu doğan otorite boşluğu tarikatları güçlendiren temel sebep olmuştur. Ahiler bu dönemde buldukları yerde şehri savunarak halkın mal ve can güvenliğini sağlamışlardır. Buna karşılık kimi zaman da Baba İlyas örneğinde olduğu gibi kargaşa, ayaklanma ve suikastların içinde rol oynamışlardır (Alptekin, 1992: 379).

6. Ahilik Kurumu tasavvufi akımlar dışında en azından imparatorluk döneminde "gedik"e dönüşürken Bizans loncalarıyla da büyük

benzeşme içindedir. Tarikatların kontrol ettiği ahiliğin gedik uygulamasıyla devlet kontrolüne girmesi bunu göstermektedir.

7. Ahilik sistemi 19. Yüzyılda uygulamadan kaldırılmıştır. Onun yerine esnaf ve zanaatkârlar ayrı, tüccar ve sanayiciler de ayrı çatılar altında teşkilatlandırılmıştır. Günümüzde bazı bölgelerde geleneksel seremoniler ve son dönemde yaygınlaşan resmî törenler dışında ahilikten bir şey kalmamıştır. Esnaf ve zanaatkâr dernekleri de bu perspektifte kendilerini geleneksel ahiliğin devamı gibi göstermektedir.

8. Bununla birlikte iktisadi zihniyetimizdeki kalıcı etkisi özellikle şu açılardan devam etmektedir.

- Gelenek ve rivayete dayalı din anlayışı yerleşti. Geniş toplumsal kesim fakirlik kavramını Kur'an ve Sünnetteki bağlamından kopararak yüceltmektedir. Bu anlayış aklımızı, gönlümüzü ve dolayısıyla hayatımızı fakirleştirdi. Yoksulluğu kader gibi benimserken kader ve tevekkül başta olmak üzere hayata ilişkin tüm kavramlar Kur'ani bağlamlarından koparıldı. Dünyanın insana sahip olmamasını insanın dünyaya sahip olmaması olarak algıladık.

-Bunun sonucunda Akli düşünme, muhasebe, oto kontrol ve karar alma yeteneğimiz köreldi, bireysel ve toplumsal hayatımıza kaderci bir anlayış hâkim oldu.

-Devletin iktisadi hayattaki tekerci, koruma ve imtiyaza dayalı zanaat ve ticaret düzeni kökleşerek günümüzde de devam etmektedir. Batıda lonca ahlakından rasyonel kapitalist ahlaka geçilirken, bizde tasavvufun empoze ettiği ahlak iktisadi gelişme ve dinamizmi engellemektedir. Bunun sonucu olarak da bugün resmi meslek örgütleri tıpkı gedik sisteminde olduğu gibi devlet eliyle sağlanan imtiyazla küçük bir azınlığın çıkarını toplumsal çıkarlara tercih etmektedir. Bu yapı girişimcilik ruhunu yok etmektedir.

THE EFFECTS OF THE FÜÜVVET ON THE TURKISH CRAFTSMEN-CRAFTSMEN SYSTEM

Abstract

The history of professional organizations, including craftsmen and merchant organizations, is quite old. The artisan organization in our country, Futuwwat, which forms its ideological side, and its Turkish version of Akhism, has generally been the subject of historians. Historians addressing the issue have also mentioned an ideal social structure by blessing Ahiism with the influence of religious and national feelings.

In this study which is based on interdisciplinary approach, economic, social and political conditions which first reveal the concept of futuwwat are examined. Afterwards, it is tried to examine the influence of the futuwwat on the trades system in the Turks and the Islamic world by comparing them with the Western practice.

Key Words: futuwwat, akhism, union of artisan, caftsmen

Kaynakça

- AKBIYIK, N. (2013). 16-18. Yüzyıl Arası Osmanlı Çalışma Hayatında Bekar İşgücü. *Civilacademy Sosyal Bilimler Dergisi* , 10(3), 47-84.
- AKDAĞ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi Ve İctimai Tarihi 1243-1453*, 1.Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- ALPTEKİN, C. (1992). "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 8. Cilt, İstanbul: Çağ Yayınlar.
- ALTUNGÖK, A. (2014). Sasani Kültür ve Medeniyetinin İslam Kültür ve Medeniyetine Etkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2), 445-487.
- AYDIN, B. (2003). Meclis-i Meşayih. 28. Cilt. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- BARKAN, L. (2015). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *İnsan&İnsan*(5), 5-37.
- BATUTA, İ. (1993). *Tam Metin Seyhatname*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

- BAYDAR, M. (2007). Abbasiler Tarihinde (H.255-270/M. 869-883) Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları. İzmir : , Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAYRAM, M. (2016). *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum- Anadolu Bacıları Teşkilatı*, Konya: Çizgi Kitabevi
- BERKTAY, H. (1995). *Türkiye Tarihi: Burjuva Milliyetçiliğinin Gelişimi: Materyalist Tarihçiliğe Akçura'nın Katkıları* . Ankara: Cem yayınevi.
- BUZPINAR, T. (2006). Nakibüleşraf. 32.Cilt. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- ÇELİK, S. (2006). Abbasiler Devletinde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyan. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(15).
- DEMİRCİ, M. (2017). *Siyah Öfke: Ortaçağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı 869-883*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- DEMİRKENT, I. (2005). *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*. İstanbul: Dünya Kitapları.
- DERYA, H. (2018). Hanse Birliğinden Hanse Kentlerine: Hanse Tüccarları Üzerine Ekonomi Politik Değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (66), 801-815.
- DOĞAN, E. T. (2010). Kitap incelemesi Richard Sennett (2009) Zanaatkar . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 65(2), 299-306.
- EFLAKİ, A. (2001). *Ariflerin Menkıbeleri*. İstanbul: MEB yayınları.
- EKİN, N. (1976). *Endüstri İlişkiler*. İstanbul: Elektronik Ofset.
- EKİNCİ, Y. (2008). *Ahilik* . Ankara: Özgün Matbaacılık.
- ERASLAN, K. (1989). Ahmet Yesevi. 2. Cilt. TDV İslam Ansiklopedisi.
- ERDEM, H. (2018). Tursun Fakihin Feneri . Karar Gazetesi.
- ERDEM, H. (2019). Selçuklu Babaileri Hariciler Olarak Görmüştü . Karar Gazetesi.
- ERGİN, O. N. (2017). *Mecelle-i Umur-ı Belediye, İBB Kültür A.Ş Yayınları*.

- ERGÜN LAFLI (2017) Ahi Birlikleri ile Bizans Loncaları Üzerine Bir Deneme, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, Kırşehir,183-203.
- ESBOSİN, E. (2017). Ortaasya'da (Kazaklarda) Ahilik Geleneğinin İzleri. *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu* (s. 173-182). Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi .
- İNALCIK, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İNALCIK, H. (2017). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- K. SEYİTHANOĞLU (Düzenleyen), İslam Öncesi Arap Hayatı. (1992). içinde, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Cilt, Çağ Yayınları.
- KALA, A. (2003). Osmanlı Esnafı ve sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1 (1), 245-266.
- KALA, A. (1995). Esnaf. *11. Cilt* . İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- KARAKIŞLA, Y. S. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*. (D. Q. Zürcher, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAMUSTAFA, A. T. (2008). *Tanrının Kural tanımaz Kulları / İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1500*, 2. Baskı, (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KAZICI, Z. (1988). Ahilik . *1. Cilt*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- KİRAS, İ. (2017). Amerikan Yalçın Küçük'ü Osmanlı Tarihi Yazarsa. *Karar Gazetesi*.
- KİRAS, İ. (2019). Ahiyan-ı Rum: Tarikat mı Teşkilat mı? *Karar Gazetesi* .
- KOYUNCU, M. (2008). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktor Tezi .

- KÜÇÜK, E. (2005). Roma Hukukunda Augustus Zamanına Kadar Derneklerin Hukuki Durumu. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi .
- MELİKOFF, İ. (1993). *Uyur İdik Uyardılar* . (T. Alptekin, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- MUKMİNOVA, R. (1993). Semerkant'ta Lonca Hayatı . 17(2). (S. Ayaz, Çev.) İstanbul: İktisat ve İş Dünyası Dergisi.
- OCAK, A. Y. (2016). Bugünün Dünya ve Türkiye Tarihçliğinde Fuat Köprülü Ne İfade Ediyor? (Fuat Köprülü'nün 50. Vefat Yıldönümü Münasebetiyle). *Vakıflar Dergisi*(46), 181-187.
- OCAK, A. Y. (2016). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar 15-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2018). *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar Ahmed-i Yesevi. Mevlana Celaleddin-i Rumi. Yunus Emre. Hacı Bektaş-ı Veli. Ahilik. Alevilik-Bektaşilik Yaklaşım Yöntem ve Yorum Denemeleri* , 17. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, A. Y. (1996). Fütüvvet. 13. Cilt. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedis.
- ORTAYLI, İ. (2001), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2004). *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Da Yayıncılık.
- OSMANLI, U. (2017). Zanaatkarlığın Tarihsel Dönüşümü ve Richard Sennet'in Zanaatkarlık Kavramı. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 803-817.
- ÖGER, A. (2017). Uygur Türklerinde Fütüvvet Kültürü Fütüvvetnameler ve Ahilik Teşkilatına Etkiler. III. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu* (s. 13-27). Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- ÖTENKAYA, Y. (2015). Abbasiler Devletinde Siyasi Baskı, İsyân ve Cinayetler (809 - 902). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZTÜRK Y.N., (1992) *Tarih Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut 2. Baskı, İstanbul.

- PAMUK, Ş. (1990). *100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek yayınevi.
- SANDER, O. (2016). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* 10. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları .
- SARIKAYA, S. (2003). Alevilik-Bektaşilik ve Ahilik İlişkisi -Fütüvvetnamelere Göre. *İslamiyat Alevilik Özel Sayısı*. <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/A%C4%B0slamiyat.pdf> adresinden alındı
- SAYAR, A.G. (2018), *Velayetten Siyasete Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SEYİTHANOĞLU, K. (Dü.). (1992). “İslam Öncesi Arap Hayatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Cilt, İstanbul: Çağ Yayınları.
- SURAIYA, F., (2017). *Osmanlı Zanaatkârları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar*, Çeviri: Zülal Kılıç, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ŞEKER, M. (2001). *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayatıyla Ahilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- TURAN, O. (2003). *Selçuklular tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, 8. Basım, Ankara: Ötüken Yayınevi.
- ULUDAĞ, S. (1996). Fütüvvet. *13.Cilt*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- ÜLGEN, P. (2010). Genç Ortaçağda Avrupa'daki Üniversiteler ve Eğitim. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 347-372.
- ÜLGEN, P. (2013). Genç Ortaçağ Avrupa'sında Lonca Teşkilatı. *History Studies International Journal of History*, 5(2), 471-487.
- ÜLGENER, S. (2006). *Zihniyet ve Din* . İstanbul: Der Yayınları.
- ÜLGENER, S. F. (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları.
- VATANDAŞ, C. (1991). *Vahiyden Kültüre*. İstanbul: Pınar yayınları.
- VATANDAŞ, C. (1991). *Vahiyden Kültüre* (Cilt 2. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.